МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ БІЗНЕСУ ТА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

ОБЛІКОВО-ФІНАНСОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ФІНАНСІВ, БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ТА СТРАХУВАННЯ

АУДИТ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

опорний конспект лекцій
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Фінанси, банківська справа та страхування» спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» денної форми здобуття вищої освіти

МИКОЛАЇВ

2023

УДК 657.6:336.71

А93

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету протокол № 6 від 18.12.2023 року.

Укладач:

О.І. Мельник – канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Миколаївський національний аграрний університет

Рецензенти:

Д. В. Калнауз – керуючий Відділенням «Миколаївське» Миколаївської філії ПАТ КБ «ПриватБанк;

С. В. Сирцева – канд. екон. наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Миколаївський національний аграрний університет.

© Миколаївський національний аграрний університет, 2023

ЗМІСТ

Вступ ……. 4

Навчально-тематичний план дисципліни …… 5

Модуль 1. Загальні питання банківського аудиту..…… 6

Тема 1. Сутність та роль аудиту у діяльності банків України ……..... 6

Тема 2. Організація внутрішнього аудиту в банках України ……. 12

Тема 3. Аудиторський звіт …… 27

Модуль 2. Організація та методика проведення аудиту банківських операцій ……..……... 37

Тема 4. Внутрішній аудит касових операцій банку …… 37

Тема 5. Внутрішній аудит розрахункових операцій банку …….. 41

Тема 6. Внутрішній аудит депозитних (вкладних) операцій банку 44

Тема 7. Внутрішній аудит кредитних операцій …… 47

Тема 8. Внутрішній аудит основних засобів та нематеріальних активів банку ……... 50

Тема 9. Внутрішній аудит капіталу банку …… 52

Тема 10. Внутрішній аудит доходів, витрат і фінансових результатів діяльності банку ……. 57

Список рекомендованих джерел ……. 62

ВСТУП

У сучасних умовах вітчизняна банківська система є однією з найдинамічніших сфер діяльності. Стрімке зростання обсягів активних операцій, впровадження широкого асортименту нових банківських продуктів, а також поглиблення впливу процесів світового фінансового простору на розвиток банківського сектора об'єктивно спричинюють необхідність створення та вдосконалення дієвої системи контролю за діяльністю банків. За цих умов раціонально побудована система аудиту сприяє безпеці інвестицій акціонерів і активів банку, підвищенню ефективності та дієвості банківських операцій, допомагає гарантувати надійність внутрішньої і зовнішньої звітності та сприяє дотриманню законодавчо-нормативних актів.

Водночас створення такої системи є достатньо складним завданням і вимагає вирішення низки проблемних питань, що потребує фахівців, які б володіли механізмами та методами аудиту банків і спрямували свої знання на її вдосконалення з урахуванням інтеграції вітчизняної банківської системи у світовий фінансовий простір.

Метою курсу лекцій є засвоєння здобувачами вищої освіти теоретичних аспектів особливостей аудиту банків України та здобуття практичних навиків щодо методики аудиту основних банківських операцій.

Завдання: вивчення теоретичних основ банківського аудиту; набуття необхідних знань та практичних навичок щодо використання результатів аудиторської перевірки у процесі прийняття управлінських рішень в управлінні банком, організації взаємодії аудиторів та менеджерів різних рівнів управління банківських структур.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Аудит банківської діяльності	**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.** Загальні питання банківського аудиту	Тема 1 Сутність та роль аудиту у діяльності банків України
		Тема 2 Організація внутрішнього аудиту в банках України
		Тема 3 Аудиторський звіт
	ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Організація та методика проведення аудиту банківських операцій	Тема 4 Внутрішній аудит касових операцій банку
		Тема 5 Внутрішній аудит розрахункових операцій банку
		Тема 6 Внутрішній аудит депозитних (вкладних) операцій банку
		Тема 7 Внутрішній аудит кредитних операцій
		Тема 8 Внутрішній аудит основних засобів та нематеріальних активів банку
		Тема 9 Внутрішній аудит капіталу банку
		Тема 10 Внутрішній аудит доходів, витрат і фінансових результатів діяльності банку

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ АУДИТУ У ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ УКРАЇНИ

1. **Роль та завдання аудиту банківської діяльності.**
2. **Законодавчо-нормативне забезпечення аудиту банківської діяльності.**
3. **Особливості організації аудиту в банках України. Зовнішній аудит.**

1. Роль та завдання аудиту банківської діяльності

У діяльності банківських установ особливу роль відведено аудиту - важливому інституту визначення достовірного стану фінансово-господарської діяльності банку.

Аудит банку - це комплекс експертно-аналітичних, оціночних, перевірочних та інших форм заходів, спрямованих на забезпечення діяльності банку/банківської групи, пов'язаної з ухваленням їх відповідними органами управлінських рішень та виконанням функцій відповідно до нормативно-правових, розпорядчих, інших актів і внутрішніх документів, **з метою** проведення незалежної оцінки процесів корпоративного управління, управління ризиками і контролю в банку/банківській групі та надання рекомендацій щодо вдосконалення системи внутрішнього контролю та мінімізації виявлених ризиків.

Для банківських установ аудит також виконує такі завдання:

а) проведення аналізу фінансово-господарської діяльності, оцінка активів і пасивів;

б) прогнозування результатів фінансово-господарської діяльності та розробка рекомендацій щодо підвищення фінансової ліквідності;

в) постановку, відновлення і ведення бухгалтерського обліку;

г) консультування з питань фінансового, податкового, банківського та іншого господарського законодавства України;

е) підтвердження даних проспекту емісії цінних паперів;

є) здійснення інших аудиторських послуг із профілю діяльності аудиторських фірм (аудиторів).

Банківський аудит істотно відрізняється від інших видів аудиту (*загального, інвестиційного, страхового*) як за характером його здійснення, так і за методами проведення аудиторських перевірок. *При цьому він базується на тій самій (єдиній, спільній) законодавчій базі, що й аудит названих вище видів.*

2. Законодавчо-нормативне забезпечення аудиту банківської діяльності

Законодавчо-нормативне забезпечення аудиторської діяльності включає норми, які регулюють організаційне та методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок та надання інших аудиторських послуг, відповідальність аудиторів та аудиторських фірм, сертифікацію аудиторів тощо.

Правові засади провадження аудиторської діяльності в Україні визначено ***Законом України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність"*** від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII, що належить до фундаментального законодавчого акта в цій сфері та визначає місце і роль аудиту в системі незалежного фінансового контролю з метою захисту інтересів власника. *Велике значення має також Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16 липня 1999 р. № 996-XIV, який поширює свою дію на всіх юридичних осіб, визначає питання організації бухгалтерського обліку і звітності на них та компетенцію власників з цього питання відповідно до законодавства та засновницьких документів.*

Крім загальних законів ряд важливих норм щодо застосування терміну "аудит" містяться в банківському законодавстві: в Законі України "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 р. № 679-XIV (пункти 9-11, 17, 19 ст. 9; статті 69-70); в Законі України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 р. № 2121-III (ст. 37, 45, 70 та ін.).

Специфіка проведення і оформлення аудиту, підготовка звітності фінансово-господарської діяльності в банках зумовили необхідність конкретизації питань правового регулювання аудиторської діяльності в нормативних актах, що видаються НБУ, зокрема:

1) Постанова Правління НБУ від 10 травня 2016 р. № 311 "*Про затвердження Положення про організацію внутрішнього аудиту в банках України*" (зі змінами та доповненнями);

2) Постанова Правління НБУ від 02 серпня 2018 р. № 90 "*Про затвердження Положення про порядок подання банком до Національного банку України аудиторського звіту за результатами щорічної перевірки фінансової звітності банку, банківської групи та про проведення аудиторської перевірки фінансової звітності учасника банківської групи*";

3) Постанова Правління НБУ від 02 липня 2019 р. № 88 "*Про затвердження Положення про організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах*".

Рішенням Аудиторської палати від 30.11.06 року. встановлено обов'язкове застосування суб'єктами аудиторської діяльності Міжнародних стандартів аудиту, в якості Національних стандартів, починаючи з 1 січня 2007 року. Крім того, дотримання Міжнародних стандартів аудиту у процесі здійснення аудиторської діяльності гарантують певний рівень якості аудиту і надійність його результатів.

3. Особливості організації аудиту в банках України. Зовнішній аудит.

Залежно від суб'єктів здійснення аудит БД може бути внутрішній і зовнішній.

Внутрішній аудит банку - це незалежна, об'єктивна діяльність з надання впевненості та консультаційних послуг щодо оцінки систем та процесів банку, що має приносити користь банку та покращувати його діяльність. Головна увага внутрішнього аудиту зосереджена на аналізуванні інформаційної системи, включаючи систему бухгалтерського обліку і супутніх видів контролю, вивченні фінансової та операційної інформації, дослідженні економічності та ефективності операцій.

Зовнішній аудит - це перевірка, що здійснюється аудиторами, які підтвердили кваліфікаційну придатність до провадження аудиторської діяльності, мають відповідний практичний досвід та включені до Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності.

Банк зобов'язаний забезпечити проведення щорічної перевірки фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності аудиторською фірмою відповідно до законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України.

Право на проведення аудиторської перевірки банку має аудиторська фірма, внесена до розділу Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, що ведеться відповідно до закону, в частині суб'єктів аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес.

Банк та аудиторська фірма зобов'язані надавати Національному банку України на його вимогу пояснення, у тому числі письмові, з питань зовнішнього аудиту банку.

Національний банк України має право вимагати від банку розширення предмета аудиторської перевірки в порядку та обсягах, визначених нормативно-правовими актами Національного банку України.

Банк має право укладати договори на проведення аудиторських перевірок річної фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності з тією самою аудиторською фірмою **не більше ніж сім років поспіль**. *Після закінчення семирічного поспіль строку аудиту фінансової звітності однією і тією самою аудиторською фірмою банк має право укласти договір з цією аудиторською фірмою не раніше ніж через два роки.*

Банк зобов'язаний у порядку та за вимогами, визначеними нормативно-правовими актами Національного банку України, надати Національному банку України аудиторський звіт та інші документи за результатами аудиту.

Аудиторська фірма зобов'язана повідомити Національний банк України про виявлені під час проведення аудиторської перевірки та надання інших аудиторських послуг викривлення показників фінансової звітності, порушення та недоліки в роботі банку, що можуть призвести до його неплатоспроможності, у тому числі значних втрат регулятивного капіталу банку.

Керівники банку зобов'язані забезпечити умови для здійснення зовнішнього аудиту банку відповідно до вимог законодавства України та на вимогу аудиторської фірми надати звіти про проведені Національним банком України перевірки банку та звіти зовнішнього і внутрішнього аудиту банку.

Аудиторська фірма на вимогу Національного банку України зобов'язана надати Національному банку України та уповноваженим ним особам робочі документи аудиторської фірми з питань аудиту банку в порядку, встановленому нормативно-правовими актами Національного банку України.

Аудиторська фірма не несе відповідальності за розкриття Національному банку України інформації у випадках, визначених у цій статті.

Банк до проведення аудиту фінансової звітності укладає з аудиторською фірмою **договір про надання аудиторських послуг**, у якому передбачаються такі умови: предмет, обсяг аудиторських послуг, розмір і умови оплати послуг, відповідальність сторін, кінцевий строк отримання банком аудиторського звіту та інші умови відповідно до вимог законодавства України та Стандартів.

Банк до укладення договору перевіряє наявність в аудиторської фірми права на здійснення аудиту фінансової звітності банків та її включення до розділу Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, що ведеться відповідно до Закону про аудит, в частині суб'єктів аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес.

Банк відповідно до вимог статті 29 Закону про аудит проводить конкурс із відбору аудиторських фірм, які можуть бути призначені банком для надання послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності, до укладання договору з

аудиторською фірмою та інформування Національного банку в установленому ним порядку про обрану аудиторську фірму.

Відповідальність за проведення конкурсу покладається на аудиторський комітет банку (у разі його створення) або наглядову раду банку (раду банку).

Банк подає до Національного банку до 01 листопада поточного року засобами електронної пошти Національного банку електронну копію договору українською мовою, укладеного з аудиторською фірмою, що включена до Реєстру, у вигляді файла формату pdf, а також інформацію про дотримання ним вимог, визначених у пунктах 12 та 13 розділу ІІ Положення №90.

Національний банк для здійснення банківського нагляду має право вимагати від банку розширення предмета аудиту фінансової звітності.

Вимоги Національного банку щодо розширення предмета аудиту фінансової звітності письмово доводяться до відома банку до початку проведення аудиту фінансової звітності згідно зі строком, встановленим договором.

Банк у разі внесення в установленому порядку змін до договору протягом п'яти календарних днів із дня їх унесення подає копію цих змін до Національного банку в порядку, визначеному в пункті 10 розділу ІІ цього Положення.

Банк має право укладати договір із тією самою аудиторською фірмою не більше ніж сім років поспіль.

Після закінчення семирічного поспіль строку аудиту фінансової звітності однією і тією самою аудиторською фірмою банк має право укласти договір з цією аудиторською фірмою не раніше ніж через два роки.

Банк не має права укладати договір з аудиторською фірмою, якщо не забезпечуються вимоги незалежності аудиторської фірми, її аудиторів, ключового партнера з аудиту щодо цього банку, визначені Законом про аудит та Стандартами.

Аудиторська фірма має забезпечити ротацію аудиторів, які залучаються для проведення аудиту фінансової звітності банку, в порядку, визначеному Законом про аудит.

Банк уносить зміни до договору з урахуванням зауважень Національного банку, якщо за результатами його розгляду Національний банк з'ясує, що договір укладений із порушенням вимог законодавства України, цього Положення.

Банк у разі укладення договору з аудиторською фірмою, яка не дотримується Стандартів, законодавства України, нормативно-правових актів Національного банку щодо зовнішнього аудиту банку, на вимогу

Національного банку повинен укласти договір з іншою аудиторською фірмою, яка має право на проведення аудиту фінансової звітності банку.

Керівники банку створюють аудиторській фірмі належні умови для якісного надання аудиторських послуг відповідно до законодавства України та Стандартів.

Банку забороняється вчиняти дії, що обмежують доступ аудитора до документів, які підлягають аудиторській перевірці, впливати на аудитора або створювати умови, що перешкоджають підготовці об'єктивного аудиторського звіту.

Керівники банку надають на вимогу аудиторської фірми для здійснення аудиту фінансової звітності звіти про проведені Національним банком перевірки банку та звіти зовнішнього і внутрішнього аудиту банку за попередні періоди.

Керівники банку несуть відповідальність за повноту та достовірність інформації та документів, що надаються аудиторській фірмі для аудиту фінансової звітності.

Національний банк має право вимагати здійснення до початку нового звітного періоду (року) повторного аудиту фінансової звітності банку іншою аудиторською фірмою у разі виявлення таких фактів порушення:

1) банком вимог, визначених у пунктах 12, 13 розділу Положення №90;

2) аудиторською фірмою - вимоги, визначеної в пункті 14 розділу Положення №90.

Зовнішній аудит НБУ

Аудит річної фінансової звітності Національного банку, складеної за міжнародними стандартами фінансової звітності, проводиться не рідше одного разу на рік аудиторською фірмою, яка має досвід проведення аудиту центральних банків. Аудит річної фінансової звітності Національного банку проводиться за міжнародними стандартами аудиту.

Рада Національного банку затверджує аудиторську фірму для перевірки річної фінансової звітності Національного банку за результатами проведення процедури закупівлі згідно із Законом України "Про здійснення державних закупівель".

Одна й та сама аудиторська фірма не має права проводити аудит річної фінансової звітності Національного банку більше ніж п'ять років поспіль. Рахункова палата в порядку здійснення контролю за надходженням коштів до Державного бюджету України та використанням коштів Державного бюджету України здійснює перевірку виконання кошторису адміністративних витрат Національного банку.

ТЕМА 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ В БАНКАХ УКРАЇНИ

1. **Внутрішній аудит у системі внутрішнього контролю банківських установ.**
2. **Особливості діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку.**
3. **Організація проведення внутрішніх аудиторських перевірок.**
4. **Контроль за діяльністю підрозділу внутрішнього аудиту банку.**

1. Внутрішній аудит у системі внутрішнього контролю банківських установ.

Відповідно до Постанови Правління НБУ від 02 липня 2019 р. № 88 " Про затвердження Положення про організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах" **внутрішній контроль** – це процес, інтегрований в усі процеси та корпоративне управління банку, спрямований на досягнення операційних, інформаційних, комплаєнс-цілей діяльності банку.

Комплаєнс - дотримання банком вимог законодавства України, нормативно-правових актів Національного банку, внутрішньобанківських документів, стандартів професійних об'єднань, дія яких поширюється на банк.

Банк створює та впроваджує систему внутрішнього контролю, що ґрунтується на розподілі обов'язків між підрозділами банку, крім функцій, які віднесено до виключної компетенції ради/правління/комітетів банку відповідно до положень законодавства України, нормативно-правових актів Національного банку України.

Цей розподіл базується на застосуванні **моделі трьох ліній захисту**, а саме:

1) **перша лінія захисту** - на рівні бізнес-підрозділів та підрозділів підтримки діяльності банку. Ці підрозділи ініціюють, здійснюють або відображають операції, приймають ризики в процесі своєї діяльності та несуть відповідальність за поточне управління цими ризиками, здійснюють заходи з контролю;

2) **друга лінія захисту** - на рівні підрозділу з управління ризиками та підрозділу контролю за дотриманням норм (комплаєнс), мінімальні вимоги щодо діяльності яких встановлені в Положенні про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 11 червня 2018 року № 64 (зі змінами) (далі - Положення № 64). Ці підрозділи забезпечують впевненість керівників банку, що впроваджені першою лінією захисту заходи з

контролю та управління ризиками були розроблені та функціонують належним чином;

3) **третя лінія захисту** - **на рівні підрозділу внутрішнього аудиту**, який здійснює незалежну оцінку ефективності діяльності першої та другої ліній захисту та загальну оцінку ефективності системи внутрішнього контролю з урахуванням вимог, установлених Положенням про організацію внутрішнього аудиту в банках України, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 10 травня 2016 року № 311 (зі змінами).

Суб'єктами системи внутрішнього контролю банку є:

1) рада банку;

2) правління банку;

3) колегіальні органи банку;

4) бізнес-підрозділи, підрозділи підтримки;

5) підрозділ з управління ризиками та підрозділ контролю за дотриманням норм (комплаєнс);

6) підрозділ внутрішнього аудиту;

7) керівники та працівники банку, які здійснюють внутрішній контроль відповідно до повноважень, визначених внутрішньобанківськими документами.

Внутрішній аудит - це незалежна, об'єктивна діяльність з надання впевненості та консультаційних послуг щодо оцінки систем та процесів банку, що має приносити користь банку та покращувати його діяльність.

*Банк утворює **постійно діючий підрозділ внутрішнього аудиту**, який є складовою системи внутрішнього контролю.*

2. Особливості діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Рада банку має забезпечити створення та ефективне функціонування підрозділу внутрішнього аудиту.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку підпорядковується та є підзвітним раді банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку здійснює свою діяльність відповідно до:

1) вимог законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, цього Положення;

2) стандартів внутрішнього аудиту, загальних етичних норм, що прийняті Радою з Міжнародних Стандартів внутрішнього аудиту та які визначають принципи етики та правила поведінки, яких має дотримуватися внутрішній аудитор під час здійснення своїх функцій (далі - кодекс етики);

3) положення про внутрішній аудит банку та інших внутрішніх положень, що регламентують діяльність банку.

Відповідальна особа банківської групи (далі - відповідальна особа) з урахуванням структури управління банківської групи зобов'язана визначити структуру внутрішнього аудиту банківської групи та забезпечити ефективну роботу підрозділу внутрішнього аудиту банківської групи відповідно до вимог, установлених цим Положенням, з урахуванням видів діяльності, що здійснюється учасниками банківської групи.

Підрозділ внутрішнього аудиту банківської групи підпорядковується та є підзвітним раді відповідальної особи, а в разі відсутності ради - виконавчому органу відповідальної особи.

Функції підрозділу внутрішнього аудиту банківської групи може виконувати підрозділ внутрішнього аудиту відповідальної особи.

Керівник підрозділу внутрішнього аудиту материнського банку/відповідальної особи банківської групи визначає стратегію та принципи внутрішнього аудиту в банківській групі, процес організації внутрішнього аудиту на рівні материнського банку та дочірніх компаній, забезпечує застосування єдиних методологічних засад, порівнянність результатів та системність під час здійснення внутрішнього аудиту учасників банківської групи.

Підрозділ внутрішнього аудиту банківської групи здійснює свою діяльність на підставі положення, що затверджується радою відповідальної особи, а в разі її відсутності - виконавчим органом відповідальної особи.

Організація внутрішнього аудиту в банківській групі здійснюється в один із таких способів:

учасник банківської групи створює власний підрозділ внутрішнього аудиту з урахуванням вимог, установлених відповідальною особою, який має також звітувати перед керівником внутрішнього аудиту банківської групи; або

підрозділ внутрішнього аудиту банківської групи безпосередньо здійснює аудиторську перевірку (аудит) учасника банківської групи (якщо такий учасник згідно з законодавством не зобов’язаний створити власний підрозділ внутрішнього аудиту).

Працівники підрозділу внутрішнього аудиту банківської групи мають право на ознайомлення з інформацією/документами учасника банківської групи, необхідними для проведення аудиту. У разі залучення для проведення внутрішнього аудиту учасника банківської групи внутрішніх аудиторів підрозділу внутрішнього аудиту банківської групи останні мають підписати письмове зобов'язання щодо нерозголошення та невикористання з вигодою для себе чи для третіх осіб інформації, що становить банківську та комерційну таємницю, та щодо її збереження відповідно до вимог чинного законодавства України.

Положення про внутрішній аудит банку складається та переглядається (у разі потреби) керівником підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Положення про внутрішній аудит банку затверджується радою банку.

Положення про внутрішній аудит банку, серед іншого, має містити:

1) цілі та напрями діяльності підрозділу внутрішнього аудиту;

2) статус і підпорядкування підрозділу внутрішнього аудиту;

3) функції та повноваження підрозділу внутрішнього аудиту;

4) організаційну структуру підрозділу внутрішнього аудиту, кваліфікаційні вимоги до його працівників (внутрішніх аудиторів);

5) підзвітність керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;

6) порядок призначення та звільнення керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;

7) права та обов'язки керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;

8) обов'язки щодо дотримання внутрішніми аудиторами банку законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, принципів діяльності підрозділу внутрішнього аудиту, що встановлені в цьому Положенні, кодексу етики та стандартів внутрішнього аудиту;

9) відповідальність керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;

10) вимоги до програми забезпечення та підвищення якості внутрішнього аудиту банку та періодичного звітування щодо її виконання раді (аудиторському комітету в разі його створення) та правлінню банку;

11) загальні вимоги до ризик-орієнтовного планування аудиторських перевірок (аудиту) та річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту);

12) порядок взаємодії, обміну інформацією між підрозділом внутрішнього аудиту та структурними підрозділами банку, органами управління банку;

13) умови залучення підрозділу внутрішнього аудиту для надання консультативних послуг з визначенням характеру таких послуг або виконання інших спеціальних завдань, а також умови залучення підрозділом внутрішнього аудиту спеціалістів банку для виконання окремих завдань внутрішнього аудиту;

14) вимоги до оформлення результатів аудиторських перевірок (аудиту);

15) вимоги до проведення ротації внутрішніх аудиторів;

16) право керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку на скликання позачергового засідання ради банку;

17) вимоги до взаємодії підрозділу внутрішнього аудиту із зовнішнім аудитором та органами державної влади й управління, у тому числі Національним банком, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

18) порядок доведення результатів аудиторських перевірок до ради банку, у тому числі до її аудиторського комітету (у разі його створення), та правління банку;

19) інші повноваження, пов'язані з виконанням підрозділом внутрішнього аудиту банку своїх функцій відповідно до законодавства України та стандартів внутрішнього аудиту.

Положення про внутрішній аудит банку має надавати підрозділу внутрішнього аудиту банку повноваження під час виконання своїх функцій ініціювати спілкування з керівниками та з будь-якими працівниками банку, підрозділами банку, у тому числі відокремленими, що забезпечують надання банківських та інших фінансових послуг (далі - структурні підрозділи), незалежно від країни їх місцезнаходження, та мати доступ до будь-яких документів та інформації банку, його афілійованих осіб, архівів, даних, у тому числі електронних баз даних у режимі перегляду, і об'єктів банку, у тому числі до управлінської інформації, документів з прийняття рішень органами управління банку.

Банк доводить зміст положення про внутрішній аудит банку до відома усіх керівників і працівників банку, а також має забезпечити можливість ознайомлення з ним усіх зацікавлених осіб банку.

Організаційна структура підрозділу внутрішнього аудиту банку визначається радою банку за поданням керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку з огляду на розмір банку (обсяг активів, кількість структурних підрозділів банку, рівень програмного забезпечення, яке підтримує діяльність банку, у тому числі операційний день банку, тощо), види його діяльності, рівень ризиків, на які може наражатися банк у процесі своєї діяльності.

Умови оплати праці керівника та працівників підрозділу внутрішнього аудиту банку затверджуються радою банку відповідно до політики банку та внутрішніх положень щодо оплати праці та мають формуватися таким чином, щоб не створювати конфлікту інтересів, не ставити під загрозу незалежність та об'єктивність діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку, а також сприяти комплектуванню підрозділу внутрішнього аудиту банку професійно придатними та кваліфікованими працівниками.

Керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку повинен мати вищу освіту, досвід роботи у сфері аудиторської діяльності не менше п’яти років, із яких не менше ніж три роки в банку(ах), та відповідати іншим вимогам щодо професійної придатності та ділової репутації.

Професійна придатність керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку визначається як сукупність знань, професійного та управлінського досвіду,

необхідних для належного виконання своїх посадових обов’язків із урахуванням бізнес-плану та стратегії розвитку банку.

Інші вимоги до професійної придатності та ділової репутації кандидата на посаду керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку, порядок погодження Національним банком його кандидатури та його звільнення (не з власної ініціативи) встановлюються нормативно-правовим актом Національного банку, що визначає порядок реєстрації та ліцензування банків.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку має здійснювати свою діяльність, зокрема, з дотриманням таких принципів:

1) **незалежність** - це свобода від обставин, що становлять загрозу для неупередженого виконання підрозділом внутрішнього аудиту банку своїх функцій. Для досягнення рівня незалежності, необхідного для ефективного виконання підрозділом внутрішнього аудиту банку своїх функцій, керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку повинен мати пряму та необмежену можливість звернення до ради та правління банку.

Незалежність передбачає також відсутність випадків, коли винагорода внутрішніх аудиторів, у тому числі керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку, пов'язана з фінансовими результатами структурних підрозділів, у яких проводиться аудиторська перевірка (аудит).

Загрози незалежності мають контролюватися на рівні кожного внутрішнього аудитора, завдання, а також на функціональному та організаційному рівнях.

Працівники підрозділу внутрішнього аудиту банку не повинні входити (функціонально) до складу інших структурних підрозділів банку;

2) **об'єктивність і неупередженість** - дотримання неупередженої позиції, що дозволяє внутрішнім аудиторам виконувати завдання та функції в такий спосіб, який вони вважають прийнятним для роботи і який не допускає жодних компромісів щодо її якості або впливу інших осіб. Неупередженість вимагає, щоб підрозділ внутрішнього аудиту банку не був задіяний у процесі надання банківських та інших фінансових послуг, здійснення іншої діяльності банку, які підлягають внутрішньому аудиту, або у визначенні чи реалізації заходів із створення в банку адекватної системи внутрішнього контролю.

Керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку має забезпечити відсутність втрати об'єктивності, у тому числі шляхом проведення періодичної ротації внутрішніх аудиторів, яка не повинна позначатися на якості проведення аудиту.

Об'єктивність уважається обмеженою, якщо внутрішній аудитор перевіряє ту діяльність, за яку він відповідав протягом останнього року;

3) **професійна компетентність** - наявність у керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку достатніх знань, навичок і досвіду, необхідних для проведення аудиту всіх сфер діяльності банку, ризиків,

які притаманні діяльності банку. Керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку відповідає за наявність у внутрішніх аудиторів достатньої кваліфікації та навичок. Навички повинні включати здатність проведення аудиторських перевірок різноманітної складності, які необхідно виконувати в результаті впровадження в банках нових продуктів та процесів, сприяючи їх удосконаленню.

Професійна компетентність залежить від здатності внутрішніх аудиторів збирати і розуміти інформацію, вивчати та оцінювати аудиторські докази, кваліфіковано та конструктивно спілкуватись із працівниками банку. Ці якості повинні поєднуватися з відповідними методологіями, інструментарієм та знаннями методів аудиторської перевірки (аудиту);

4) **належна професійна ретельність** - уміння внутрішнього аудитора під час виконання завдань внутрішнього аудиту проявляти старанність, сумлінність та застосовувати професійні навички, стандарти внутрішнього аудиту. Внутрішній аудитор повинен бути особливо уважним щодо оцінки ефективності процесів управління значними ризиками, які можуть вплинути на діяльність банку.

Внутрішній аудитор повинен проявляти належну професійну ретельність з огляду на:

досягнення цілей завдання;

складність, суттєвість або значущість питань, до яких застосовуються аудиторські процедури;

імовірність значних недоліків та порушень, шахрайства або невідповідності діяльності банку вимогам законодавства України.

Керівник та працівники підрозділу внутрішнього аудиту банку повинні демонструвати професійну компетентність та належну ретельність;

5) **професійна етика** - дотримання внутрішніми аудиторами кодексу етики банку (у разі його прийняття), принципів міжнародного кодексу етики, а також недопущення розголошення та використання з вигодою для себе чи для третіх осіб інформації про діяльність банку, яка становить банківську та комерційну таємницю.

Керівник підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішні аудитори банку зобов'язані уникати конфлікту інтересів.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку здійснює аудиторські перевірки (аудит) відповідно до річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту) банку на звітний рік, який може бути частиною довгострокового плану аудиту.

Річний план (зміни до плану) проведення аудиторських перевірок (аудиту) банку складається керівником підрозділу внутрішнього аудиту на основі ризик-орієнтованого підходу та з урахуванням пропозицій і завдань, отриманих від

ради або правління банку, і, за потреби, може переглядатися (принаймні один раз на рік або частіше) для забезпечення оцінки тих сфер діяльності банку, де містяться значні ризики.

Керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку подає річний план (зміни до плану) проведення аудиторських перевірок (аудиту) банку на затвердження раді банку.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку здійснює аудиторські перевірки (аудит) на основі результатів комплексної оцінки ризиків та річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту) банку з урахуванням політик, процесів та управлінських рішень, які запроваджуються банком на виконання встановлених принципів діяльності, спеціальних вимог Національного банку, органів державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку, а також принципів внутрішнього аудиту, які включають методологію аудиту та заходи із забезпечення якості внутрішнього аудиту материнської компанії (у разі потреби).

Рада та правління банку/рада (у разі наявності) та виконавчий орган відповідальної особи мають забезпечити підрозділ внутрішнього аудиту усіма необхідними фінансовими та іншими ресурсами для виконання поставлених перед цим підрозділом завдань.

Функції підрозділу внутрішнього аудиту:

1) перевіряє та оцінює процеси, які забезпечують діяльність банку, у тому числі ті, що несуть потенційний ризик та виконання яких забезпечується шляхом залучення юридичних та фізичних осіб на договірній основі (аутсорсинг);

2) перевіряє наявність, оцінює ефективність та адекватність роботи систем управління ризиками, внутрішнього контролю, процесів управління банком, відповідність цих систем та процесів видам та обсягам здійснюваних банком операцій, у тому числі щодо запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму;

3) перевіряє процес оцінки достатності капіталу, рівня ліквідності, засобів забезпечення збереження активів з урахуванням ризиків банку;

4) перевіряє правильність ведення та достовірність бухгалтерського обліку, інформації, фінансової та іншої звітності, що складається банком, їх повноту та вчасність надання, у тому числі до Національного банку, органів державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

5) здійснює незалежну оцінку впровадженої керівництвом банку системи контролю, зокрема щодо:

дотримання керівниками та працівниками банку, що забезпечують надання банківських та інших фінансових послуг, вимог законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, та внутрішніх

положень банку, виконання професійних обов'язків і правил, що встановлені Статутом банку та внутрішніми документами банку, у тому числі з питань комплаєнсу та управління ризиками;

виявлення та аналізу фактів порушень працівниками банку вимог чинного законодавства України, стандартів професійної діяльності, внутрішніх положень, які регулюють діяльність банку;

своєчасності усунення недоліків, виявлених Національним банком та іншими органами державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

6) незалежно оцінює надійність, ефективність та цілісність управління інформаційними системами та процесами банку (у тому числі релевантність, точність, повноту, доступність, конфіденційність та комплексність даних);

7) перевіряє фінансово-господарську діяльність банку;

8) здійснює оцінку ефективності та достатності складеного банком плану відновлення його діяльності (у разі його складання);

9) оцінює діяльність підрозділів з управління ризиками та комплаєнс-ризику, комітетів, що створені банком (далі - профільні комітети) та якість звітів про ризики, що надаються раді та правлінню банку;

10) виявляє та перевіряє випадки перевищення повноважень посадовими особами банку, а також виникнення конфлікту інтересів у банку;

11) надає в межах банку та за відсутності загрози незалежності консультаційні послуги, виконує інші функції, пов'язані зі здійсненням нагляду за діяльністю банку;

12) інші функції, передбачені законодавством України.

3. Організація проведення внутрішніх аудиторських перевірок.

Аудиторська перевірка (аудит) в банку здійснюється згідно з річним планом проведення аудиторських перевірок (аудиту).

Позапланові аудиторські перевірки (аудит) можуть здійснюватися на вимогу ради банку (аудиторського комітету в разі його створення) та/або за погодженою з радою банку ініціативою правління або керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Аудиторська перевірка (аудит), незалежно від тематики перевірки, має передбачати перевірку та оцінку таких сфер (процесів) діяльності банку [у разі притаманності цим сферам (процесам)], зокрема:

1) ефективності роботи систем управління ризиками та внутрішнього контролю, корпоративного управління щодо поточних та потенційно можливих ризиків банку в майбутньому;

2) надійності, ефективності та цілісності систем та процесів управління інформацією (у тому числі повноти та якості даних);

3) дотримання банком вимог законодавства, у тому числі законодавства у сфері запобігання легалізації кримінальних доходів/фінансуванню тероризму, рекомендацій Національного банку, внутрішніх положень, правил та кодексів поведінки, що застосовуються до працівників банку.

Аудиторська перевірка (аудит) здійснюється на підставі програми аудиторської перевірки (аудиту), під час підготовки якої має враховуватись, зокрема, таке:

1) обсяг програми аудиторської перевірки (аудиту) та аудиторських процедур має бути достатнім для досягнення цілей завдання;

2) обсяг та вид проведення аудиторських процедур визначається на основі результатів оцінки ризиків, проведеної під час підготовки до аудиторської перевірки (аудиту) та/або під час складання річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту) банку на звітний рік або складання карти ризиків (за наявності).

Програма аудиторської перевірки (аудиту) має містити:

1) назву об'єкта (сфери діяльності) аудиторської перевірки (аудиту);

2) підставу проведення аудиторської перевірки (аудиту);

3) цілі та напрями аудиторської перевірки (аудиту) з урахуванням оцінки ризиків, пов'язаних з об'єктом перевірки;

4) перелік процесів, які будуть підлягати аудиторській перевірці (аудиту), із зазначенням орієнтовного часу (днів), що планується витратити на їх перевірку;

5) період, що підлягає аудиторській перевірці (аудиту);

6) дату початку та закінчення проведення аудиторської перевірки (аудиту);

7) процедури збору, аналізу, оцінки та документування інформації про об'єкт перевірки, мінімальний обсяг вибірки та види аналітичних процедур, які будуть використані під час аудиторської перевірки (аудиту);

8) перелік внутрішніх аудиторів та інших осіб, які братимуть участь в аудиторській перевірці (аудиті);

9) розкриття характеру обмеження(ень) у разі його (їх) наявності, організаційної незалежності та індивідуальної об'єктивності.

Програма аудиторської перевірки (аудиту) складається в письмовому вигляді, підписується керівником перевірки та затверджується керівником підрозділу внутрішнього аудиту банку до початку проведення аудиторської перевірки (аудиту).

У процесі здійснення аудиту до програми можуть уноситися зміни, які мають бути письмово задокументовані та затверджені у встановленому порядку.

Аудиторський звіт про результати проведення аудиторської перевірки (аудиту) складається з урахуванням вимог стандартів внутрішнього аудиту, підписується внутрішнім аудитором, який безпосередньо виконував перевірку, керівником перевірки та керівником підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Процес моніторингу/відстеження підрозділом внутрішнього аудиту банку результатів аудиторських перевірок (аудиту) починається після надання об'єкту аудиту аудиторського звіту та закінчується після виконання ним усіх наданих рекомендацій (пропозицій).

Відсутність подальшого моніторингу/відстеження результатів аудиторських перевірок (аудиту) встановлюється шляхом підтвердження керівником підрозділу внутрішнього аудиту банку/керівником перевірки виконання об'єктом аудиту всіх та в повній мірі рекомендацій (пропозицій), що надавалися за результатами аудиту.

Звіт про аудиторську перевірку (аудит) надається керівникам структурних підрозділів [учасникам процесів, які підлягали перевірці (аудиту)], правлінню банку, раді банку та аудиторському комітету (у разі його створення) для вжиття своєчасних і належних організаційних (коригувальних) заходів.

4. Контроль за діяльністю підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Рада банку в межах своїх наглядових обов'язків (або аудиторський комітет у разі його створення) повинна (повинен):

1) здійснювати нагляд за діяльністю підрозділу внутрішнього аудиту банку та забезпечити оцінку ефективності та якості роботи цього підрозділу шляхом проведення внутрішньої та зовнішньої оцінок.

Внутрішня оцінка має проводитися не рідше ніж один раз на рік шляхом розгляду та затвердження звіту про роботу підрозділу внутрішнього аудиту банку за звітний рік, проведення періодичних самооцінок, оцінки роботи підрозділу материнською компанією (у разі наявності) або оцінок, що надаються іншими кваліфікованими працівниками банку, які володіють достатніми знаннями у сфері внутрішнього аудиту та залучаються у разі потреби для такої оцінки.

Зовнішня оцінка має проводитися не рідше ніж один раз на п'ять років кваліфікованим незалежним експертом (групою експертів), який(і) не є працівником(ами) банку;

2) забезпечити контроль за проведенням внутрішньої та зовнішньої оцінки функції внутрішнього аудиту, розробити та застосовувати власні методики для внутрішньої оцінки якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту банку, що

включатимуть проведення періодичних внутрішніх оцінок, що здійснюються відповідно до вимог програми забезпечення та підвищення якості внутрішнього аудиту;

3) забезпечити своєчасність реагування керівників банку на рекомендації (пропозиції) підрозділу внутрішнього аудиту банку;

4) забезпечити контроль [у тому числі шляхом проведення повторних аудиторських перевірок (аудиту) та моніторингу виконання заходів] за прийняттям правлінням банку заходів з усунення виявлених підрозділом внутрішнього аудиту банку порушень і недоліків у діяльності банку;

5) забезпечити контроль за своєчасним інформуванням правлінням та керівниками структурних підрозділів банку підрозділу внутрішнього аудиту банку про значні зміни у стратегії, методах та процедурах управління ризиками банку, запровадження нових продуктів і змін в операційній діяльності банку на ранньому етапі їх застосування. Інформувати керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку про ініціювання службових розслідувань та їх результати, надавати інформацію щодо результатів перевірок органів контролю банку;

6) здійснювати контроль за діяльністю правління банку щодо своєчасного забезпечення підрозділу внутрішнього аудиту банку достатніми ресурсами для виконання річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту).

Рада банку (або аудиторський комітет у разі його створення) не повинна (не повинен) уважати роботу підрозділу внутрішнього аудиту банку задовільною виключно на тій підставі, що Національний банк не виявив недоліків у діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Перевірка, що здійснюється Національним банком, не замінює необхідності оцінювання радою банку [аудиторським комітетом (у разі його створення) або залученим зовнішнім оцінювачем] діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Банк зобов'язаний подавати до Національного банку:

1) протягом десяти робочих днів після затвердження в установленому порядку план проведення аудиторських перевірок (аудиту) на наступний звітний рік, але не пізніше останнього робочого дня першого місяця року;

2) протягом десяти робочих днів після затвердження в установленому порядку зміни до річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту) (у разі їх унесення);

3) два рази на рік протягом 15 днів місяця, наступного за звітним періодом (півроку), звіт про роботу підрозділу внутрішнього аудиту банку згідно з додатком до Положення № 311.

Одночасно з поданням звіту про роботу підрозділу внутрішнього аудиту на паперових носіях банк подає до Національного банку електронну копію цього

звіту у вигляді файла формату pdf засобами електронної пошти Національного банку.

Звіт про роботу підрозділу внутрішнього аудиту банку, зокрема, повинен містити інформацію щодо перевірки процесів, упроваджених структурними підрозділами банку, його профільними комітетами та керівництвом банку для здійснення діяльності банку, які протягом звітного періоду підлягали перевірці.

Національний банк здійснює оцінку якості роботи підрозділу внутрішнього аудиту банку, у тому числі дотримання ним у своїй діяльності належних принципів та стандартів, шляхом:

1) проведення інспекційних перевірок банку;

2) перевірок банку з питань дотримання ним вимог законодавства у сфері запобігання легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму;

3) здійснення безвиїзного банківського нагляду, у тому числі шляхом аналізу звіту про роботу підрозділу внутрішнього аудиту банку;

4) підтримання в межах законодавства України постійного зв'язку з керівником підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніми аудиторами банку для обговорення ризиків банку, виявлених обома сторонами, розуміння застосування банком заходів, спрямованих на зниження ризиків, здійснення постійного моніторингу дій банку на виявлені проблеми;

5) проведення зустрічей за участю керівників банку та керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку для обговорення ефективності запропонованих банком заходів, які мають бути реалізовані ним з огляду на рекомендації, висунуті вимоги Національного банку.

Недоліки, виявлені в діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку враховуються Національним банком під час визначення ризику банку.

Національний банк має право ініціювати проведення зустрічі з керівником підрозділу внутрішнього аудиту банку, у тому числі з тим, якого було звільнено не з власної ініціативи.

Національний банк має право висувати банку письмову вимогу, адресовану раді банку, щодо:

1) проведення підрозділом внутрішнього аудиту банку аудиторської перевірки (аудиту) з окремих питань діяльності або за визначений період діяльності банку;

2) надання Національному банку інформації з питань, що належать до компетенції підрозділу внутрішнього аудиту банку, за формою та у встановлений ним у письмовому запиті строк;

3) приведення діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку у відповідність до вимог законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку з питань внутрішнього аудиту банку.

Банк на письмову вимогу Національного банку зобов'язаний вжити заходів щодо приведення діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку у відповідність до вимог законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку з питань внутрішнього аудиту, та письмово проінформувати про це Національний банк у встановлений ним у вимозі строк.

Національний банк має право вимагати внесення змін до вжитих банком заходів, якщо він уважає їх такими, що не забезпечать ефективну роботу підрозділу внутрішнього аудиту банку.

У разі невиконання банком вимог Національного банку щодо усунення порушень чи недоліків у діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку Національний банк має право застосувати до банку заходи впливу відповідно до статті 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Заходи впливу:

1) письмове застереження;

2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк зобов’язується сплатити визначене грошове зобов’язання та вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування системи управління ризиками тощо. За невиконання або неналежне виконання банком умов письмової угоди НБУ має право застосувати інші заходи впливу, передбачені цією частиною;

4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

5) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;

6) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

7) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов’язаними з банком особами;

8) заборона надавати бланкові кредити;

9) накладення штрафів на:

банк відповідно до положень, затверджених Правлінням НБУ, але у розмірі не більш як 1 % суми зареєстрованого статутного капіталу.

банк за невиконання вимог куратора банку у розмірі від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

власників істотної участі у банку за невиконання прийнятих на себе зобов'язань про надання необхідної фінансової допомоги банку в рамках вжиття заходів з метою приведення діяльності проблемного банку у відповідність із вимогами законодавства у розмірі від 5 тисяч до 10 тисяч НМДГ;

особу, яка набула або збільшила істотну участь у банку з порушенням вимог статті 34 цього Закону щодо порядку набуття або збільшення істотної участі у банку в розмірі до 10 відсотків:

номінальної вартості придбаних акцій (паїв) банку, якщо особа набула або збільшила пряму істотну участь у банку;

номінальної вартості акцій (паїв), які належать акціонеру (учаснику) банку, через якого особа набула або збільшила істотну участь у банку, якщо особа набула або збільшила опосередковану істотну участь у банку.

10) тимчасова, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу);

11) тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади;

12) віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного;

13) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

ТЕМА 3. АУДИТОРСЬКИЙ ЗВІТ

3.1. Поняття аудиторського звіту та його регламентація.

3.2. Структура і зміст аудиторського звіту відповідно до МСА 700 «Формулювання думки та надання звіту щодо фінансової звітності».

3.3. Види аудиторських звітів за формою висловлення думки. Вимоги МСА 705 «Модифікація думки у звіті незалежного аудитора».

3.4. Пояснювальні параграфи та параграфи з інших питань у звіті незалежного аудитора.

3.5. Порядок подання банками до НБУ аудиторського звіту за результатами щорічної аудиторської перевірки фінансової звітності.

3.1. Поняття аудиторського звіту та його регламентація.

Аудиторський звіт – офіційний документ, засвідчений підписом та печаткою аудитора (аудиторської фірми), який складається в установленому порядку за наслідками проведення аудиту і містить висновок стосовно достовірності звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Основні МСА:

МСА 700 *«Формулювання думки та надання звіту щодо фінансової звітності».*

МСА 701 *«Повідомлення інформації з ключових питань аудиту в звіті незалежного аудитора»*

МСА 705 *«Модифікація думки у звіті незалежного аудитора».*

МСА 706 *«Пояснювальні параграфи та параграфи з інших питань у звіті незалежного аудитора».*

МСА 700 розглядає відповідальність аудитора за формування думки щодо фінансової звітності. Він також розглядає форму і зміст звіту аудитора, що надається за результатами аудиту фінансової звітності.

МСА 701 розглядає відповідальність аудитора за надання інформації з ключових питань аудиту в звіті аудитора.

МСА 705 та МСА 706 розглядають, як впливає на форму та зміст звіту аудитора висловлення ним модифікованої думки або включення до звіту

аудитора пояснювального параграфа або параграфа з інших питань. Інші МСА також містять вимоги, застосовні до звіту аудитора в процесі його випуску.

Аудитор повинен оглянути та оцінити висновки, зроблені на основі отриманих аудиторських доказів, як підставу для висловлення думки щодо фінансових звітів банку. Цей огляд та оцінювання передбачають аналіз того, чи складено фінансові звіти відповідно до прийнятної концептуальної основи фінансової звітності, чи за Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (МСБО). Визначають також відповідність фінансових звітів вимогам національного законодавства.

Аудиторський звіт повинен містити чітко сформульовану думку (викладену письмово) щодо фінансових звітів у цілому.

3.2. Структура і зміст аудиторського звіту відповідно до МСА 700 «Формулювання думки та надання звіту щодо фінансової звітності»

Аудиторський звіт має містити **такі елементи**:

1) **заголовок**;

2) **адресат**;

3) **вступний** або початковий **параграф**;

4) **перелік перевірених фінансових звітів**;

5) відомості про **відповідальність** управлінського персоналу банку та про відповідальність аудитора;

6) параграф, що описує **обсяг** (опис характеру аудиторської перевірки):

7) посилання на міжнародні стандарти аудиту (**МСА)**;

8) **опис роботи**, виконаної аудитором;

9) параграф, у якому висловлено **думку аудитора** щодо фінансових звітів;

10) посилання на концептуальну основу фінансової звітності, використану при складанні фінансових звітів (із зазначенням країни походження концептуальної основи фінансової звітності, якщо концептуальна основа не є МСБО – міжнародними стандартами бухгалтерського обліку);

11) висловлення думки щодо фінансових звітів;

12) **дата** аудиторського висновку;

13) **адреса** аудитора;

14) **підпис** аудитора.

Бажано дотримуватись одноманітності форми та змісту аудиторського висновку, що полегшує розуміння його користувачем і допомагає виявити незвичайні обставини (якщо вони є).

Аудиторський висновок повинен мати відповідний **заголовок**. При цьому доцільно використати термін «незалежний аудитор» у заголовку для того, щоб

відрізнити аудиторський висновок від звітів, складених іншими особами (наприклад, посадовими особами банку, радою директорів) або від висновків інших аудиторів, від яких не вимагається дотримання етичних вимог, як від незалежного аудитора.

В аудиторському висновку слід зазначити **адресата** відповідно до умов завдання та нормативних актів. Висновок, як правило, призначається для акціонерів або для ради і правління банку, фінансові звіти якого перевіряються.

До аудиторського висновку слід включити **перелік перевірених фінансових звітів** банку із зазначенням дати та звітного періоду.

У висновку слід також зазначити, що **відповідальність** за фінансові звіти несе управлінський персонал банку і що обов'язком аудитора є лише висловлення його думки щодо фінансових звітів на основі проведеної аудиторської перевірки.

Фінансові звіти подає управлінський персонал. Складання таких звітів вимагає від управлінського персоналу визначення облікових оцінок і суджень, а також визначення відповідних принципів і методів бухгалтерського обліку, які використовуються при підготовці фінансових звітів. Це визначення здійснюватиметься в контексті концептуальної основи фінансової звітності, яку обирає управлінський персонал або яку слід використовувати. На відміну від цього, відповідальністю аудитора є аудиторська перевірка цих фінансових звітів для висловлення думки щодо них.

Приклад вступного параграфа (вступу):

«*Ми провели аудиторську перевірку балансу ПАТ «АВС» (який додається) станом на 31 грудня 20Х1 р., а також перевірку відповідних звітів про прибутки і збитки та рух грошових коштів за рік, що минув на зазначену дату. Відповідальність за ці фінансові звіти несе управлінський персонал банку. Ми несемо відповідальність за висловлення думки щодо цих фінансових звітів на підставі аудиторської перевірки*».

Аудиторський висновок повинен містити **опис обсягу** аудиторської перевірки, зазначаючи, що аудит було здійснено відповідно до МСА. «Обсяг» стосується можливості аудитора здійснювати аудиторські процедури, які вважаються необхідними за цих обставин. Користувачеві це потрібно як гарантія того, що аудиторська перевірка проведена відповідно до встановлених стандартів або практики. *Якщо не обумовлено інше, то аудиторськими стандартами (або практикою), яких дотримується аудитор, є стандарти (або практика) країни, зазначеної в інформації про аудитора.*

Аудиторський висновок повинен містити твердження, що аудит було заплановано і проведено для забезпечення обґрунтованої впевненості в тому, що фінансові звіти не містять суттєвих викривлень.

В аудиторському висновку слід описати **процес аудиторської перевірки**, зокрема:

а) здійснену шляхом тестування перевірку доказів, які підтверджують суми у фінансових звітах та розкриття інформації;

б) оцінку принципів бухгалтерського обліку, що застосовуються при підготовці фінансових звітів;

в) аналіз попередніх суттєвих оцінок, здійснених управлінським персоналом при підготовці фінансових звітів;

г) оцінку загального подання фінансових звітів.

До аудиторського висновку слід включити твердження аудитора про те, що аудиторська перевірка надає обґрунтовану впевненість для висловлення думки.

Приклад висвітлення цих питань у параграфі, що описує обсяг:

«*Ми провели аудиторську перевірку згідно з Міжнародними стандартами аудиту. Ці стандарти зобов'язують нас планувати і здійснювати аудиторську перевірку з метою одержання обґрунтованої впевненості в тому, що фінансові звіти не містять суттєвих викривлень. Аудит включає перевірку шляхом тестування доказів, які підтверджують суми й розкриття інформації у фінансових звітах. Аудиторська перевірка включає також оцінку застосованих принципів бухгалтерського обліку й суттєвих попередніх оцінок, здійснених управлінським персоналом, а також оцінку загального подання фінансових звітів. Ми вважаємо, що проведена нами аудиторська перевірка забезпечує обґрунтовану підставу для висловлення нашої думки*».

У параграфі, призначеному для **висловлення думки аудитора**, слід чітко описати, яку концептуальну основу фінансової звітності використано для підготовки фінансових звітів (включаючи зазначення країни походження концептуальної основи фінансової звітності, якщо концептуальна основа не є МСБО), і викласти думку аудитора з приводу того, що фінансові звіти справедливо та достовірно відображають (або відображають достовірно, в усіх суттєвих аспектах) інформацію згідно з визначеною концептуальною основою фінансової звітності та відповідають вимогам законодавства.

Для висловлення аудиторської думки використовуються терміни «справедливо та достовірно відображають» або «подають достовірно, в усіх суттєвих аспектах», які є еквівалентними. Обидва терміни, поряд з іншим, указують на те, що аудитор розглядає лише ті питання, які є суттєвими для фінансових звітів.

Концептуальна основа фінансової звітності визначається МСБО, правилами, встановленими визнаними організаціями, які розроблюють стандарти, та розвитком загальної практики в країні (з урахуванням відповідних вимог національного законодавства та відповідного розгляду достовірності).

Для полегшення розуміння читачем контексту, в якому висловлюється думка аудитора, у висновку аудитора зазначається застосована концептуальна основа, на якій ґрунтуються фінансові звіти. Аудитор зазначає концептуальну основу фінансової звітності, використовуючи вислів: «*...відповідно до Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (або зазначається назва концептуальної основи фінансової звітності з посиланням на країну походження...)*».

Ця вказівка допоможе користувачеві краще зрозуміти концептуальну основу фінансової звітності, яка використовувалася при підготовці фінансових звітів. Висловлюючи думку про фінансові звіти, що їх готували спеціально для використання в іншій країні, аудитор розглядає, чи було здійснено відповідне розкриття інформації у фінансових звітах про використану концептуальну основу фінансової звітності.

На додаток до думки з приводу справедливого та достовірного відображення (або достовірного подання, в усіх суттєвих аспектах) в аудиторському висновку може бути необхідним висловити думку з приводу відповідності фінансових звітів іншим вимогам законів та нормативних актів.

Приклад висвітлення цих питань у параграфі, який містить думку аудитора:

«*На нашу думку, фінансові звіти справедливо й достовірно відображають (або подають достовірно, в усіх суттєвих аспектах) фінансовий стан банку станом на 31 грудня 20X1 р., а також результат її діяльності та рух грошових коштів за минулий рік, згідно з Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (або зазначити назву концептуальної основи фінансової звітності з посиланням на країну походження), і відповідають...*».

Аудитор повинен зазначити **дату висновку**, яка є датою завершення аудиторської перевірки. Це інформує читача, що аудитор розглянув вплив на фінансові звіти й на висновок подій та операцій, відомих аудиторові, які відбулися до цієї дати.

Оскільки до обов'язку аудитора входить надання висновку щодо фінансових звітів, підготовлених та наданих управлінським персоналом, аудитор не повинен датувати висновок числом, що передує даті підписання або затвердження фінансових звітів управлінським персоналом.

В аудиторському висновку слід зазначити **конкретне місце перебування аудитора**, яке, як правило, є місцем перебування офісу аудитора, відповідального за аудит.

Аудиторський звіт слід **підписати** від імені аудиторської фірми, особисто від імені аудитора або, якщо це доцільно, обома підписами. Аудиторський висновок зазвичай підписується від імені аудиторської фірми, оскільки фірма бере на себе відповідальність за аудит.

3.3. Види аудиторських звітів за формою висловлення думки. Вимоги МСА 705 «Модифікація думки у звіті незалежного аудитора».

Аудитор може висловити ***немодифікован*у** або ***модифіковану*** думку.

При висловленні **немодифікованої думки** зазначається, що *фінансова звітність відображає достовірно в усіх суттєвих аспектах або надає достовірну та справедливу інформацію, що має бути подана у фінансовій звітності.*

Модифікована думка висловлюється, якщо аудитор на основі отриманих аудиторських доказів дійшов висновку, що *фінансова звітність у цілому містить суттєві викривлення, або аудитор не мав можливості отримати достатні й прийнятні аудиторські докази, щоб дійти висновку, що фінансова звітність у цілому не містить суттєвих викривлень.*

Типи модифікованої думки:

- ❖ Умовно-позитивна думка;
- ❖ Негативна думка;
- ❖ Відмова від висловлення думки.

Якщо аудитор **модифікує думку** щодо фінансової звітності, до аудиторського висновку **включається параграф** *"Підстава для висловлення умовно-позитивної думки", "Підстава для висловлення негативної думки" або "Підстава для відмови від висловлення думки"*.

Для висловлення **умовно-позитивної думки** аудитор вказує, що, за винятком можливого впливу питання (питань), про яке (які) йдеться у параграфі "Підстава для висловлення умовно-позитивної думки", *фінансова звітність відображає достовірно в усіх суттєвих аспектах (або надає достовірну та справедливу інформацію про) фінансовий стан*.

Для висловлення **негативної думки** аудитор зазначає, що *фінансова звітність не відображає достовірно (або фінансова звітність не надає достовірну та справедливу інформацію про) фінансовий стан.*

Якщо аудитор **відмовляється від висловлення думки** через неможливість отримати достатні й прийнятні аудиторські докази, він повинен зазначити, що у зв'язку із значущістю питання (питань), описаного (описаних) у параграфі "Підстава для відмови від висловлення думки", аудитор *не мав можливості отримати достатні і прийнятні аудиторські докази, що формували б підставу для висловлення аудиторської думки*. Відповідно аудитор не висловлює думку щодо фінансової звітності.

3.4. Пояснювальні параграфи та параграфи з інших питань у звіті незалежного аудитора.

МСА 706 *«Пояснювальні параграфи та параграфи з інших питань у звіті незалежного аудитора»* розглядає повідомлення додаткової інформації в звіті аудитора, якщо аудитор вважає за потрібне:

- ✓ привернути увагу користувачів до питання чи питань, поданих або розкритих у фінансовій звітності, однак настільки важливих, що є фундаментальними для розуміння фінансової звітності користувачами;
- ✓ привернути увагу користувачів до будь-якого іншого питання чи питань, крім тих, що подані або розкриті у фінансовій звітності, однак є доречними для розуміння користувачами проведеного аудиту, відповідальності аудитора або звіту аудитора.

Пояснювальний параграф (*emphasis of Matter paragraph*) - параграф, включений до звіту аудитора, що посилається на питання, яке в належний спосіб подане або розкрите у фінансовій звітності, що, за судженням аудитора, настільки важливе, що є фундаментальним для розуміння фінансової звітності користувачами

Параграф з інших питань (*other Matter paragraph*) - параграф, включений до звіту аудитора, що посилається на питання, крім тих, які подані або розкриті у фінансовій звітності, та, за судженням аудитора, є доречним для розуміння користувачами проведеного аудиту, відповідальності аудитора або звіту аудитора.

Пояснювальні параграфи в звіті аудитора

Якщо аудитор вважає за потрібне привернути увагу користувачів до питання, поданого чи розкритого у фінансовій звітності, яке, за судженням аудитора, настільки важливе, що є фундаментальним для розуміння фінансової звітності користувачами, то аудитор повинен включити до звіту аудитора пояснювальний параграф за умови, що:

(a) розглянуте питання не вимагає від аудитора модифікації думки відповідно до МСА 705[4] (переглянутий);

(b) якщо застосовується МСА 701, це питання не було визначене як ключове питання аудиту для повідомлення в звіті аудитора.

Якщо аудитор включає параграф з інших питань у звіт аудитора, аудитор повинен розмістити цей параграф в окремому розділі під заголовком «Інші питання» або іншим відповідним заголовком.

3.5. Порядок подання банками до НБУ аудиторського звіту за результатами щорічної аудиторської перевірки фінансової звітності.

Відповідно до **Порядку подання банками до НБУ аудиторського звіту за результатами щорічної аудиторської перевірки фінансової звітності (***Постанова НБУ № 90 від 02.08.2018 р.***)** банк подає до НБУ аудиторський звіт після його розгляду загальними зборами учасників банку, але не пізніше **30 квітня року**, наступного за звітним.

Банк подає до НБУ разом з аудиторським звітом ***виписку з протоколу загальних зборів учасників банку,*** на яких було розглянуто аудиторський звіт та затверджено заходи за результатами його розгляду.

Банк/відповідальна особа банківської групи подає до НБУ разом з аудиторським звітом ***фінансову звітність***, яку складає згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку, що визначають порядок її складання.

Аудиторський звіт, який подається банком/відповідальною особою банківської групи до НБУ, крім інформації, яка підлягає включенню відповідно до частин третьої та четвертої статті 14 Закону про аудит, згідно з вимогами Стандартів має містити:

1) **інформацію з ключових питань аудиту** (*тих, які на професійне судження аудитора були значущими під час аудиту фінансової звітності, можуть містити ризики суттєвого її викривлення й призвести до її коригування*);
2) **опис іншої інформації** [*фінансової або нефінансової інформації (окрім фінансової звітності та аудиторського звіту щодо неї), яка включається до складу річного звіту банку/банківської групи*].

Аудиторський звіт також має містити інформацію (оцінку), викладену згідно з вимогами Стандартів в окремому розділі аудиторського звіту під заголовком "*Звіт щодо вимог інших законодавчих та нормативних актів*" після розділу "Звіт щодо аудиту фінансової звітності", стосовно:

1) відповідності (достовірності відображення) даних щодо розподілу активів і зобов'язань банку за строками до погашення у файлі з показниками статистичної звітності А7Х "Дані про структуру активів та зобов'язань за строками", що складається банком для подання до НБУ, станом на 1 січня року, наступного за звітним;

2) дотримання банком/банківською групою вимог, установлених нормативно-правовими актами НБУ з питань:

внутрішнього контролю;

внутрішнього аудиту;

визначення розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями;

визнання пов'язаних із банком осіб та здійснення операцій із ними;

достатності капіталу банку, яка має визначатися з урахуванням якості активів банку;

достатності капіталу банківської групи;

ведення бухгалтерського обліку.

Аудиторська фірма в аудиторському звіті має право висловити думку щодо інших аспектів діяльності банку/банківської групи відповідно до вимог законів України, Стандартів та нормативно-правових актів НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

Аудиторський звіт *викладається українською мовою, підписується керівником аудиторської фірми, ключовим партнером з аудиту та аудитором (аудиторами), який(і) здійснював(ли) аудит фінансової звітності в цьому банку/в цій банківській групі, із зазначенням інформації щодо їх реєстрації в Реєстрі.*

Банк на письмову вимогу та в установлений Національним банком строк подає йому **додатковий звіт** для аудиторського комітету банку (у разі його створення) або наглядової ради банку (ради банку), що подається аудиторською фірмою відповідно до вимог **статті 35** Закону про аудит.

НБУ за наявності ознак професійного проступку, який є підставою для притягнення аудиторської фірми до професійної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження, має право звернутися до Ради нагляду за аудиторською діяльністю в порядку, встановленому **статтею 45** Закону про аудит.

НБУ має право звернутися до Ради нагляду за аудиторською діяльністю із заявою щодо невідповідності аудиторського звіту банку/банківської групи (її учасника) вимогам Закону про аудит, Положення №90, Стандартів.

НБУ письмово інформує банк/відповідальну особу банківської групи про подання аудиторського звіту, що не відповідає вимогам Закону про аудит, Положення №90, Стандартів, а також про невиконання банком/банківською групою вимог щодо аудиту фінансової звітності.

Банк/відповідальна особа банківської групи у порядку, визначеному законодавством України, звертається до аудиторської фірми, яка проводила аудит фінансової звітності, для доопрацювання аудиторського звіту з метою приведення його у відповідність до вимог Закону про аудит, Положення №90, Стандартів або на вимогу НБУ звертається до іншої аудиторської фірми, яка включена до Реєстру, для проведення повторного аудиту фінансової звітності.

Банк/відповідальна особа банківської групи **протягом трьох робочих днів** після отримання доопрацьованого аудиторського звіту або закінчення проведення повторного аудиту фінансової звітності (отримання аудиторського звіту) надсилає аудиторський звіт до НБУ.

Аудиторська фірма на письмову вимогу НБУ та з урахуванням положень **Міжнародного стандарту контролю якості 1** *"Контроль якості для фірм, що виконують аудити та огляди фінансової звітності, а також інші завдання з надання впевненості і супутні послуги"* подає НБУ та уповноваженим ним особам робочі документи аудиторської фірми з питань проведення аудиту фінансової звітності банку/банківської групи (її учасників) на паперових та/або електронних носіях.

Пояснення банку/відповідальної особи банківської групи та аудиторської фірми, а також **робочі документи аудиторської фірми** подаються до НБУ протягом ***п'яти робочих днів*** із дня отримання звернення від НБУ, *якщо у зверненні не встановлений інший строк*.

НБУ має право застосувати адекватні заходи впливу в разі порушення банком/відповідальною особою банківської групи вимог законодавства України, Положення №90 та інших нормативно-правових актів НБУ з питань подання фінансової звітності та аудиту фінансової звітності аудиторською фірмою.

ТЕМА 4. ВНУТРІШНІЙ АУДИТ КАСОВИХ ОПЕРАЦІЙ БАНКУ

4.1 Мета та завдання внутрішнього аудиту касових операцій банку

4.2 Внутрішній аудит операцій із приймання готівки

4.3 Внутрішній аудит видаткових касових операцій

4.1 Мета та завдання внутрішнього аудиту касових операцій банку

Здійснення касових операцій в банківській системі України регламентують:

• Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 №2121-III;

• Закон України «Про НБУ» від 20.05.1999 № 679-XIV;

• Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 № 1591-IX;

• Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 29.12.2017 № 148;

• Положення про затвердження Правил визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розмінних та обігових монет національної валюти України, затверджене Постановою Правління НБУ від 03.12.2018 № 134;

• Інструкція про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні, затверджена Постановою Правління НБУ від 25.09.2018 № 103 та ін.

Касові операції - операції з видачі готівки, її приймання, обміну не придатних до обігу банкнот (монет) та вилучених з обігу на придатні до обігу банкноти (монети), банкнот на монети, монет на банкноти, банкнот (монет) одного номіналу на банкноти (монети) іншого номіналу, вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет), валютно-обмінні операції та операції з банківськими металами, з пам'ятними та інвестиційними монетами, сувенірною та супутньою продукцією, а також операції з приймання на інкасо банкнот іноземної валюти та чеків в іноземній валюті, інших цінностей, які обліковуються на балансових та позабалансових рахунках.

До касових документів, які оформляються банками (філіями, відділеннями), належать:

1) платіжна інструкція на переказ готівки;

- 2) прибутково-видатковий касовий ордер;
- 3) платіжна інструкція на видачу готівки;
- 4) прибутковий касовий ордер;
- 5) видатковий касовий ордер;
- 6) грошовий чек;
- 7) квитанція про прийняття на інкасо банкнот іноземних держав;
- 8) квитанція про приймання до сплати на інкасо чеків у іноземній валюті, рахунки на сплату платежів, а також сліп, квитанція, чек банкомата, що формуються платіжними пристроями, документи для відправлення переказу готівки та отримання його в готівковій формі, установлені відповідною платіжною системою;
- 9) касові документи про приймання/видачу банківських металів.

Мета аудиту касових операцій:

перевірка дотримання банком законодавчих та нормативних актів у сфері зберігання, ведення бухгалтерського обліку операцій з готівкою; виявлення недоліків в організації касової роботи; надання рекомендацій щодо приведення її у відповідні форми.

Внутрішній аудит касових операцій здійснюється за такими напрямами:

- перевірка зберігання й обліку цінностей та документів у сховищі;
- аудит операцій із приймання готівки до каси банку;
- аудит приймання до каси банку сумок з інкасованою готівкою;
- аудит видаткових касових операцій;
- аудиторська перевірка порядку закриття операційної каси;
- аналіз матеріалів внутрішнього контролю банку з перевірки касових операцій та ін.

4.2 Внутрішній аудит операцій із приймання готівки

Операційна каса – це приміщення банку, філії, відділення, у якому здійснюються касові операції.

✓ Касове обслуговування клієнтів має здійснюватись в операційній касі. Структуру операційної каси та чисельність касових працівників, а також потребу встановлення банкоматів банк визначає самостійно.

✓ Аудитор зобов'язаний перевірити приміщення і оснащеність операційних кас. Касові приміщення мають бути ізольовані. Готівкові кошти та документи необхідно зберігати у вогнетривкій шафі. Поряд з касою має бути ізольоване від інших відділів банку приміщення для перерахунку грошей клієнтами.

✓ Аудитор повинен перевірити наявність договору про індивідуальну матеріальну відповідальність.

✓ На початку дня аудитор перевіряє, чи є у приміщенні каси сторонні предмети й цінності. На столі касира на початок дня не має бути жодних готівкових коштів і бланків суворої звітності.

✓ В обов'язки аудитора входить перевірка послідовності здійснення касових операцій.

Для проведення аудиту прибуткових касових операцій банку необхідно зробити запит на такі документи:

• журнал реєстрації прибуткових і видаткових касових документів;
• книгу обліку виданих і прийнятих старшим касиром грошей;
• прибуткові касові документи;
• касову книгу;
• оборотну відомість за рахунками банку;
• документи дня банку (на вибір).

У ході аудиту встановлюють відповідність сум первинних документів сумам у відповідних реєстрах касових операцій. **При цьому потрібно звірити:**

• відповідність кожної суми в заяві на внесення готівки і прибуткових касових ордерах із сумами в касовому журналі за надходженнями;

• рівність суми в касовому журналі за надходженнями з довідками касирів про суму прийнятих грошей та кількості грошових документів, що надійшли в касу;

• наявність підписів касових працівників у касових журналах і операційних працівників у довідках касирів про суму прийнятих грошей та кількість грошових документів, що надійшли в касу;

• відповідність суми коштів, які надійшли за довідкою касирів, і здачі їх завідувачу каси у книзі обліку прийнятих і виданих грошей.

4.3 Внутрішній аудит видаткових касових операцій

Під час ВА необхідно встановити чи перевіряє банк перед видачею готівки/банківських металів у видаткових касових документах (*заява на видачу готівки, видатковий касовий ордер, грошовий чек, заява про приймання/видачу банківських металів*):

• 1) повноту заповнення реквізитів на документі;

• 2) наявність власноручних підписів відповідальних осіб банку, яким надано право підпису касових документів, і тотожність їх зразкам або наявність кваліфікованих ЕП відповідальних працівників банку/електронної печатки банку (якщо наявність електронної печатки передбачена технологією, визначеною банком), їх відповідність вимогам законодавства України та Положення про організацію роботи щодо здійснення касових операцій;

• 3) належність пред'явленого документа - отримувача: серію (за наявності) та номер паспорта громадянина України, найменування органу, що його видав, і дата видачі паспорта (або іншого документа, що посвідчує особу та відповідно до законодавства України може бути використаний на території України для укладання правочинів) [*для нерезидентів - номер (та за наявності - серія) паспорта (або іншого документа, що посвідчує особу та відповідно до законодавства України може бути використаний на території України для укладення правочинів), дату видачі та орган, що його видав, громадянство*];

• 4) відповідність оформлення довіреності на отримання готівки/банківських металів вимогам законодавства України - у разі отримання готівки/банківських металів за довіреністю;

• 5) наявність власноручного підпису або ЕП отримувача/електронної печатки (*якщо наявність електронної печатки отримувача передбачена технологією, визначеною банком під час оформлення видаткових касових документів*).

Банк після завершення видачі готівки клієнту відповідно до законодавства України, умов договору та згідно з Положенням про організацію роботи щодо здійснення касових операцій, правилами платіжної системи **зобов'язаний** йому надати у вигляді паперового або електронного документа один примірник видаткового касового документа (заява на видачу готівки, видатковий касовий ордер). Видатковий касовий документ у вигляді паперового документа, крім реквізитів, передбачених п. 104 Інструкції №103, має містити відбиток штампа банку (філії, відділення). Відбиток печатки банку (філії, відділення) на видатковому касовому документі у вигляді паперового документа не є обов'язковим. Видатковий касовий документ у вигляді електронного документа має містити кваліфікований ЕП уповноваженого працівника банку (філії, відділення) та може містити електронну печатку банку.

ТЕМА 5. ВНУТРІШНІЙ АУДИТ РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ БАНКУ

5.1. Основні завдання аудиту розрахункових операцій

5.2. Програма аудиту безготівкових розрахунків

5.3. Аудит операцій з платіжними картками банку

5.1. Основні завдання аудиту розрахункових операцій

Аудит розрахункових операцій виявляє правомірність розрахункових операцій і дотримання розрахункової дисципліни згідно з інструкціями та іншими нормативними документами НБУ.

Основні завдання внутрішнього аудиту розрахункових операцій банку:

• перевірка правильності комплектування юридичних справ клієнтів та відкриття їм поточних рахунків;

• перевірка організації безготівкових розрахунків у банку;

• перевірка правильності оформлення розрахункових документів та своєчасності проведення платежів;

• перевірка дотримання банком законодавчих обмежень щодо розрахунків його клієнтів;

• перевірка правильності бухгалтерського обліку розрахункових операцій за різними формами платіжних інструментів.

5.2. Напрями та зміст внутрішнього аудиту розрахункових операцій банку

1. Комплектування юридичних справ клієнтів:

• наявність юридичних справ;

• комплектування юридичних справ;

• договори;

2. Організація безготівкових розрахунків:

• своєчасність відкриття рахунків;

• підтвердження клієнтом залишків на рахунках;

• переоформлення та закриття рахунків;

• кредитові суми до з’ясування;

• виконання рішень судів, постанов слідчих та державних виконавців.

3. Проведення розрахунків:

• оформлення платіжних документів;

• терміни проведення розрахунків;

• законодавчі обмеження.

4. Облік розрахункових операцій:

• аналітичний облік;

• бухгалтерський облік.

Внутрішній аудит розрахункових операцій банку використовує **вибірковий метод** контролю з урахуванням таких вимог:

• за кожним балансовим рахунком має бути перевірена принаймні одна операція;

• усі види платіжних інструментів, що їх застосовують клієнти банку для проведення платежів, мають бути включені у вибірку;

• використовувані форми безготівкового обігу мають бути охоплені вибіркою.

5.3. Аудит операцій з платіжними картками банку

Головною метою внутрішнього аудиту діяльності банку на ринку платіжних карток в сучасних умовах виступає оцінка рівня системи внутрішнього контролю, повноти і своєчасності відображення інформації у зведених документах, сприяння підвищенню ефективності роботи банку з операціями з платіжними картками, створення конкурентних передумов діяльності банку на ринку платіжних карток.

Основними цілями внутрішнього аудиту діяльності банку на ринку платіжних карток повинні бути:

- оцінка організаційної структури банку (функціональність і взаємодія підрозділів, які забезпечують випуск та обслуговування платіжних карток);
- дотримання вимог чинного законодавства щодо реєстрації угод про членство у міжнародних платіжних системах, порядку відкриття рахунків, здійснення емісії та еквайрингу платіжних карток;
- дотримання операційних правил платіжних систем;
- дотримання правил безпеки на всіх ділянках технологічного процесу (виробництво карток, процесування трансакцій, авторизація, оброблення електронних документів та взаємодія з платіжною системою);
- оцінка конкурентної позиції на ринку платіжних карток;
- оцінка окупності капіталовкладень у розвиток карткових технологій (процесингова система, обладнання для персоналізації платіжних карток, термінальне обладнання);

- дотримання порядку ведення обліку та достовірності звітності ;
- оцінка якості карткового портфеля;
- оцінка відповідності кваліфікації співробітників обов'язкам, що вони повинні виконувати;
- оцінка ІТ-підтримки;
- перевірка діючих бізнес-процесів.

Постійного контролю та внутрішнього аудиту потребують процеси функціонування платіжних карток, такі як ступені захисту картки, технологічні особливості картки, комунікаційні можливості банку-емітента та банку-еквайра, технічне устаткування та технологічне забезпечення торговельно-сервісної мережі.

Такий підхід вимагає з боку банку певних ресурсних витрат на доопрацювання програмного забезпечення, розробку нових технологій з управління параметрами картки, доопрацювання програмного забезпечення call-center тощо.

Одним з дієвих методів функціонування ефективної системи внутрішнього контролю є моніторинг операцій та їх відхилень від стандартних параметрів. Результатом моніторингу ризиків мають бути звіти, які ґрунтуються на зіставленні усієї наявної інформації про ризик, про факти збитків та результати ідентифікації ризиків. Такі звіти використовуються для надання інформації членам правління, топ-менеджменту, операційному ризик-менеджеру і додатковим адресатам. Моніторинг має проводитися постійно за параметрами, встановленими правилами відповідної платіжної системи. Аудитор повинен оцінити, наскільки система моніторингу забезпечує оперативне виявлення шахрайських дій та повноту і правильність формування звітності.

Операції банків з платіжними картками вимагають великих вкладень та інвестицій, що необхідні для випуску безпосередньо карток, роботи засобів обробки інформації, функціонування технічної та технологічної інфраструктури, забезпечення затратомістких методів контролю за обладнанням і операціями.

Головними завданнями аудиту ефективності системи платіжних карток в сучасних умовах є перевірка:

1) термінів окупності дорогого устаткування;
2) витрат на служби, що забезпечують операції з картками (інкасація, каса, бухгалтерія);
3) витрат на забезпечення процесингу платежів, підтримки ліній зв'язку і кореспондентських відносин;
4) вартості комплектації обладнаної торговельної точки або місця установки банкомату.

ТЕМА 6. ВНУТРІШНІЙ АУДИТ ДЕПОЗИТНИХ (ВКЛАДНИХ) ОПЕРАЦІЙ БАНКУ

6.1. Завдання аудиту депозитних операцій в банку

6.2. Програма аудиту депозитних операцій

6.3. Особливості проведення внутрішнього аудиту депозитів юридичних осіб та фізичних осіб.

6.1. Завдання аудиту депозитних операцій в банку

Депозитні операції в банку здійснюються відповідно до таких законодавчо-нормативних актів:

- ✓ Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 № 4452-VI;
- ✓ Інструкція про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків : постанова Правління НБУ від 29.07.2022 р. № 162;
- ✓ Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій та операцій з ощадними сертифікатами банку, затверджене Постановою Правління НБУ від 03.12.2003 № 516;
- ✓ Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 21.02.2018 № 14;
- ✓ Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені Постановою Правління НБУ від 27.02.2018 № 17;
- ✓ Положення про порядок відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб коштів за вкладами, затверджене рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 09.08.2012 № 14.

Основні завдання аудиту депозитних операцій банку:

• оцінка повноти і своєчасності виконання банком обов'язків за депозитними операціями;

• відповідність законодавству;

• перевірка правильності оформлення договорів;

• перевірка достовірності та своєчасності бухгалтерського відображення операцій;

• перевірка процедури встановлення процентних ставок і адекватності їхнього рівня поточній економічній ситуації.

6.2. Програма аудиту депозитних операцій

Інформаційним джерелом для перевірки депозитних операцій є :

- чинні внутрішні положення за депозитними (вкладними) операціями;
- інструкція про порядок здійснення операцій за вкладами фізичних і юридичних осіб;
- баланс банку на початок року і на звітну дату;
- щомісячні оборотно-сальдові відомості;
- відомості залишків на рахунках у розрізі даних рахунків вкладників на останню вкладну дату;
- договори про депозити, вклади;
- регістри обліку (особових рахунків вкладників, заяв та ін.) ;
- відомості нарахування відсотків за депозитами юридичних осіб і фізичних осіб за період, що перевіряється.

Програма внутрішнього аудиту депозитних операцій банку включає: початкові процедури; перевірку депозитних справ; перевірку процентних витрат за депозитами; процедури щодо закриття депозиту; Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (рис. 6.1).

Рисунок 6.1 **- Програма внутрішнього аудиту депозитних операцій банку**

6.3. Особливості проведення внутрішнього аудиту депозитів юридичних осіб та фізичних осіб

Внутрішній аудит **депозитних операцій юридичних осіб** передбачає перевірку:

- правильності та повноти оформлення депозитних дого ворів;
- перерахувань коштів на депозитний рахунок за оформлення договору юридичною особою і повернення депозиту з відсотками;
- правильності і відповідності ведення депозитних операцій законодавству, нормативним актам, внутрішньобанківським документам і договорам;
- правильності обліку сум депозитів, виходячи з термінів їх залучення на відповідні балансові рахунки;
- відповідності синтетичного обліку аналітичному.

Внутрішній аудит **депозитних операцій фізичних осіб** передбачає перевірку:

- правильності відкриття і ведення особових рахунків вкладників;
- публічності умов депозитного договору;
- дотримання на практиці умов договорів, а в них розроблених умов окремих видів вкладів;
- правильності і повноти оформлення депозитних договорів;
- правильності оформлення довіреностей, за якими здійснювались операції за вкладами;
- законності здійснення операцій за рахунками вкладників;
- установлення процентних ставок за різними видами депозитів;
- відповідність синтетичного обліку аналітичному.

Перевіркою нарахування та виплати відсотків за вкладами (депозитами) необхідно встановити:

- своєчасність нарахування відсотків за вкладними (депозитними) операціями;
- правильність застосування процентних ставок за депозитами в обчисленні відсотків;
- техніку нарахування відсотків за вибраними депозитними договорами;
- систему контролю за правильністю нарахування відсотків за вкладами (депозитами);
- своєчасність відображення сум нарахованих процентів у бухгалтерському обліку на відповідних балансових рахунках;
- своєчасність і повноту виплати відсотків за депозитним договором, виплати на відповідні рахунки вкладників.

ТЕМА 7. ВНУТРІШНІЙ АУДИТ КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ

1. Завдання аудиту кредитних операцій банку

2. Програма аудиту кредитних операцій

1. Завдання аудиту кредитних операцій банку

Значний дохід банківські установи отримують у результаті проведення кредитних операцій. Тому аудитор зобов'язаний дати оцінку загального рівня кредитної діяльності, практики проведення кредитних операцій, їх документального оформлення, а також організувати виконання кредитної угоди, укладеної між банком і клієнтом.

Кредитні операції в банку здійснюються відповідно до таких законодавчо-нормативних актів:

- ✓ Положення про надання Національним банком України стабілізаційних кредитів банкам України, затверджене Постановою Правління НБУ від 13.07.2010, №327
- ✓ Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затверджене Постановою Правління НБУ від 30.06.2016, №351
- ✓ Положення про Кредитний реєстр Національного банку України, затверджене Постановою Правління НБУ від 04.05.2018, №50
- ✓ Про затвердження Правил розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит, затверджене Постановою Правління НБУ від 08.06.2017, №49
- ✓ Положення про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджене Постановою Правління НБУ від 28.08.2001, №368
- ✓ Положення про процентну політику Національного банку України, затверджене Постановою Правління НБУ від 21.04.2016, № 277
- ✓ Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 21.02.2018, № 14

Мета внутрішнього аудиту кредитних операцій – перевірка законності і правомірності операцій; аналіз і оцінка ризикованих операцій; оцінка рівня управління банком щодо здійснення активних операцій.

Завдання аудиторської перевірки:

- ▶ перевірка правильності оформлення і відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з одержання та повернення кредитів банків;

- відповідність відображених на рахунках операцій виконаним діям з позиковими засобами;
- своєчасності перерахування заборгованості кредиторам та стягнення належних сум із дебіторів;
- додержання умов договорів з різними контрагентами; перевірка фактів погашення боргів підприємством або не сплачених йому сум;
- стану обліку розрахунків, вірогідності облікових та звітних даних про наявність і зміни сум кредиторської заборгованості.

Джерелами інформації під час аудиту банківських кредитних операцій є:

- платіжні та кредитні документи;
- виписки банку з особових рахунків підприємства;
- регістри синтетичного та аналітичного обліку
- Головна книга;
- фінансова звітність.

2. Програма аудиту кредитних операцій

Організація внутрішнього аудиту передбачає його здійснення у певній послідовності, за етапами. У процесі проведення перевірки організації внутрішнього контролю кредитних операцій в банку має бути забезпечений системний підхід до планування і проведення окремих перевірок.

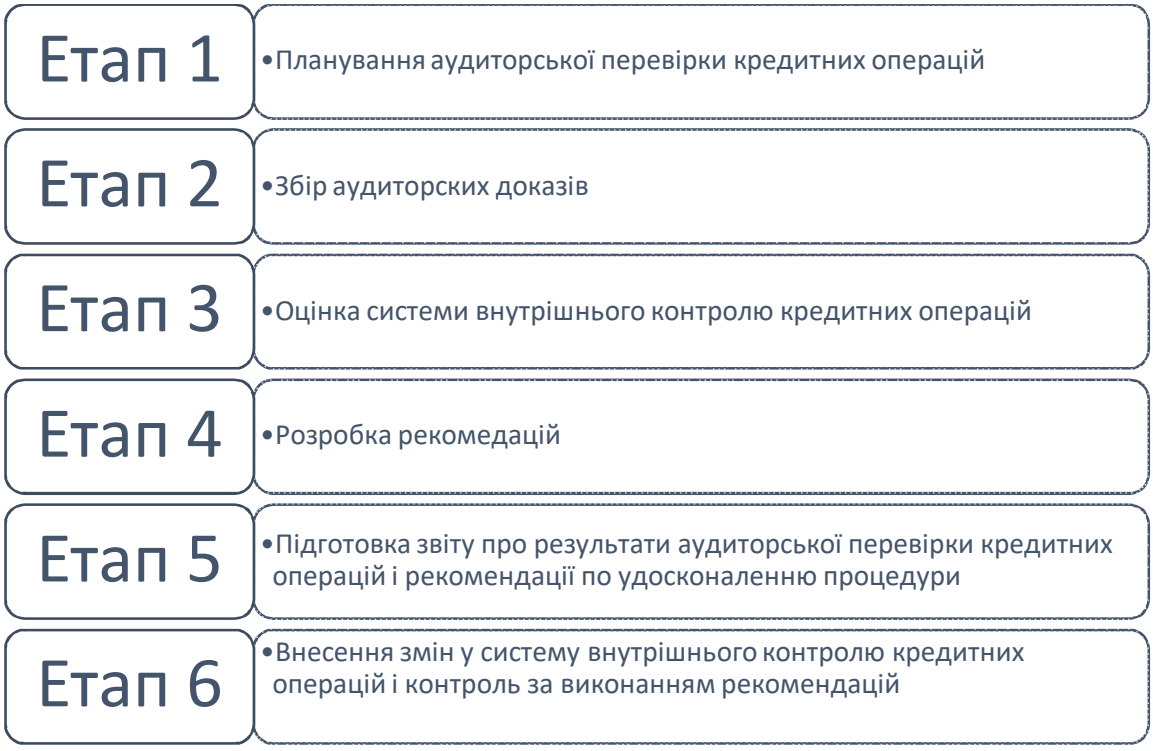

Рисунок 7.1 **- Етапи аудиторської перевірки стану системи внутрішнього контролю кредитних операцій банку**

Першим і відповідальним етапом аудиторської перевірки виступає

планування, оскільки від якості його виконання залежить ефективність всієї подальшої роботи аудитора.

На цьому етапі здійснюються насамперед заходи, пов'язані з попередньою підготовкою:

- ознайомленням з об'єктом аудиту;
- вибір виду перевірки;
- оцінка необхідних ресурсів;
- складання переліку витрат.

Другий етап - включає в себе збір даних, ознайомлення з підрозділами, що перевіряються, вивчення і опис загальних принципів вже існуючого контролю, контрольного середовища, а також вибіркова перевірка окремих напряків діяльності щодо забезпечення кредитних операцій.

Третій етап є основним, оскільки включає в себе оцінку принципів організації внутрішнього контролю кредитних операцій, яка полягає у виявленні наявних недоліків в роботі існуючого внутрішнього аудиту, а також розробці рекомендацій, необхідних для їх виправлення

На четвертому етапі - аудитор виробляє рекомендації, реалізація яких повинна дозволити не допустити повторення виявлених порушень і якісно підвищити рівень внутрішнього контролю на ділянці, що перевіряється.

На п'ятому етапі – відбувається формування звіту і висновків про стан існуючої системи внутрішнього контролю кредитних операцій, узгодження звіту з керівником підрозділу, що перевіряється, подання остаточного варіанту звіту про результати проведеної перевірки керівництву Банку.

На шостому етапі – відбувається внесення структурними підрозділами банку змін до системи внутрішнього контролю на своїй ділянці відповідальності та внесення змін до внутрішніх нормативних документів.

Підрозділ внутрішнього аудиту контролює виконання виданих рекомендацій і доповідає керівництву про хід їх виконання.

ТЕМА 8. ВНУТРІШНІЙ АУДИТ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ І

НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ

8.1 Особливості внутрішнього аудиту банку основних засобів
8.2 Особливості внутрішнього аудиту банку нематеріальних активів

8.1 Особливості внутрішнього аудиту банку основних засобів

Під час проведення аудиту операцій з основними засобами необхідно враховувати вимоги таких нормативних документів:

- Інструкція з бухгалтерського обліку основних засобів і нематеріальних активів банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від 20.12.2005 № 480 (зі змінами та доповненнями);
- Інструкції з бухгалтерського обліку запасів банків України, затверджена ПостановоюПравління Національного банку України від 10.12.2004 № 625 (зі змінами та доповненнями);
- Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджена наказом Міністерством фінансів України від 02.09.2014 № 879.

Операції з основними засобами включають: придбання, оцінку та переоцінку, нарахування та списання зносу, витрати на ремонт та модернізацію, капіталізацію витрат, вибуття. Тому і завдання аудиту визначаються за кожним із названих напрямків та виходять з якісних аспектів фінансової звітності.

Інформація про наявність основних засобів, їх використання наводиться у бухгалтерському балансі, додатках до балансу, в пояснювальній записці тощо.

Операції з основними засобами протягом звітного періоду перевіряються на предмет їх санкціонування та повноти відображення в обліку.

У фінансовій звітності основні засоби повинні відображатися в оцінці згідно з вимогами стандартів обліку. Для цього аудитор може скористатися допомогою експертів або звірити оцінки з даними сертифікатів, розрахунками з переоцінки, перевірити правильність зменшення балансової вартості у міру зносу. В умовах коливань цін на ринку на певні об'єкти засобів аудитор повинен враховувати можливість зміни вартості, зазначеної на дату складання балансу, протягом певного періоду після цієї дати.

Основні засоби за ознакою представлення та розкриття перевіряються з погляду правильності класифікації у звітності, особливо в додатку до балансу та пояснювальній записці.

Головні шляхи шахрайства з основними засобами:

- крадіжки, які легко встановити інвентаризацією та спостереженням у

системі внутрішнього контролю;

- продаж за вартістю, яка сфальсифікована управлінцями;
- закупівля засобів за цінами, які відрізняються від ринкових;
- фіктивний продаж.

8.2 Особливості внутрішнього аудиту банку нематеріальних активів

Нематеріальний актив – немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований.

Визначають такі групи нематеріальних активів:

права користування природними ресурсами;

права користування майном;

права на комерційні позначення, крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

права на об'єкти промислової власності, крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

авторське право та суміжні з ним права, крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

Процедури та роботи, пов’язані з аудитом нематеріальних активів (отримання попередньої інформації про систему внутрішнього контролю і бухгалтерського обліку клієнта, оцінка ризику внутрішнього контролю, складання програми аудиту, аналітичні процедури) виконуються в такому самому порядку, як і під час аудиту основних засобів.

Аудит нематеріальних активів включає в себе перевірку:

- наявності (існування) нематеріальних активів. Це робиться через порівняння аналітичного переліку нематеріальних активів з даними Головної книги в розрізі показників первісної та залишкової вартості та суми амортизації, перевірки їх наявності в місцях зберігання;
- повноти, тобто правильності і повноти відображення в обліку сальдо та операцій, санкціонування операцій з нематеріальних активів;
- права власності патентів, ліцензій, торгових знаків та інших нематеріальних активів;
- оцінки нематеріальних активів, у тому числі з залученням експертів;
- правильності подання інформації про нематеріальні активи у фінансових звітах відповідно до вимог стандартів.

ТЕМА 9. ВНУТРІШНІЙ АУДИТ КАПІТАЛУ БАНКУ

1. **Організаційні засади проведення аудиту власного капіталу банку.**
2. **Особливості внутрішнього аудиту власного капіталу банку.**

1. Організаційні засади проведення аудиту власного капіталу банку.

Передумовою ефективної діяльності банку як господарського товариства є створення відповідної ресурсної бази, тобто сукупності грошових коштів, що надходять у розпорядження банку з різних джерел та використовуються ним для здійснення активних операцій. Первинну роль у цьому процесі відіграє формування власного капіталу банку.

Тому **метою внутрішнього аудиту** управління власним капіталом банку є встановлення достовірності даних відносно залучення та підтримки достатнього обсягу власного капіталу менеджментом банку.

Внутрішній аудитор повинен керуватись нормативно-правовими документами, а саме:

- Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III;
- Закон України «Про НБУ» від 20.05.1999 № 679-XIV;
- Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV;
- Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку, затверджене рішенням Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 05.07.2012 № 2;
- Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Рішенням Правління Національного банку України від 15.12.2017 № 803-рш;
- Положення про особливості реорганізації банку за рішенням його власників, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 27.08.2008 № 189;
- Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368.

Основним джерелом формування банківських ресурсів є вклади (депозити) клієнтів та позичені кошти. Але щоб залучати чи позичати такі кошти, потрібно мати власний капітал, на який можуть розраховувати кредитори банку. Тому стабільним є банк, який має стійкий власний капітал і сума банківського капіталу постійно зростає.

Власний капітал банку – це залишкова вартість активів після вирахування

всіх його зобов'язань. Він є основою функціонування банку, забезпечує його економічну самостійність і стабільність функціонування.

Спочатку власний капітал формується з коштів, отриманих від його учасників (акціонерів), та поповнюється за рахунок накопичень, отриманих банком у процесі діяльності.

Якщо банк створено як товариство з обмеженою відповідальністю, він має статутний капітал, розподілений на частки, розмір яких сплачується засновниками.

Статутний капітал банку – акціонерного товариства формується на суму номінальної вартості акцій, що розміщуються або шляхом відкритої передплати на них, або шляхом розподілу всіх акцій між засновниками відповідно до їхньої частки у статутному капіталі та на суму надлишкового капіталу.

Статутний капітал відіграє визначальну роль у процесі створення функціонування банку, хоча за величиною становить незначну частину сукупних ресурсів банку. Формування власної капітальної бази є необхідною умовою майбутньої діяльності банку.

2. Особливості внутрішнього аудиту власного капіталу банку.

Внутрішній аудит власного капіталу банку доцільно розпочинати з перевірки всіх складових. Основною складовою власного капіталу банку, як за значенням, так і за величиною, є статутний капітал, що формується з акціонерного або приватного капіталу емісією акцій чи внесків засновників. Статутний фонд може створюватися лише за рахунок власних коштів учасників чи акціонерів. Не допускається його формування за рахунок банківських кредитів, коштів неприбуткових організацій, бюджетних коштів, які мають інше цільове призначення.

Внутрішній аудит власного капіталу банку доцільно розпочинати з перевірки всіх складових. Основною складовою власного капіталу банку, як за значенням, так і за величиною, є статутний капітал, що формується з акціонерного або приватного капіталу емісією акцій чи внесків засновників. Статутний фонд може створюватися лише за рахунок власних коштів учасників чи акціонерів. Не допускається його формування за рахунок банківських кредитів, коштів неприбуткових організацій, бюджетних коштів, які мають інше цільове призначення.

Під час перевірки і формування статутного капіталу необхідно враховувати форму організації банку. У процесі формування статутного

капіталу банки можуть випускати два види акцій – звичайні (прості) та привілейовані.

Власники звичайних акцій мають право на управління банком і поділяють усі доходи (чи збитки) та ризики банку. Власники звичайних акцій отримують доходи у формі дивідендів, а їхні збитки не можуть перевищувати первісну вартість інвестицій.

Величина дивідендів залежить від суми прибутку, який залишив ся у розпорядженні банку після проведення всіх обов'язкових виплат, зокрема й фіксованих виплат власникам привілейованих акцій. Власники звичайних акцій також вкладають свій капітал на весь період функціонування банку, але вони можуть передати право власності іншій особі через продаж звичайних акцій на вторинному ринку.

Привілейовані акції дають право їхнім власникам на одержання фіксованих дивідендів незалежно від отриманого банком прибутку. Власники привілейованих акцій не беруть участі в управлінні банком, а в разі ліквідації банку та розподілу його майна вони мають право на повернення вкладених коштів до проведення виплат власникам звичайних акцій, але після задоволення вимог кредиторів банку. Банкам заборонено випуск акцій на пред'явника.

У ході перевірки такої складової власного капіталу, як резервний фонд на покриття непередбачених збитків, Національний банк України має право вимагати від банку збільшення розміру щорічних відрахувань до резервного фонду, якщо діяльність банківської установи створює загрозу інтересам його вкладників та кредиторів. Коли резервний фонд досяг установленого законодавством розміру, то відрахування до нього можна припинити. У разі повного або часткового використання коштів резервного фонду відрахування з прибутку до нього поновлюються. За рахунок прибутку банки створюють також спеціальні фонди, що включаються до складу капіталу і призначені для виробничого та соціального розвитку банківської установи.

Важливим завданням внутрішнього аудиту є оцінювання вартості власного капіталу банку, величина якого істотно впливає на рівень надійності та довіри до банку з боку суспільства. Саме тому проблеми об'єктивного оцінювання величини власного капіталу залишаються актуальними у міжнародній і вітчизняній практиці. Є кілька методів обчислення вартості власного капіталу банку.

Метод балансової вартості полягає в тому, що усі активи та зобов'язання банку оцінюються в балансі за тією вартістю, яку мали на момент придбання або випуску. За основу прийнято бухгалтерську модель. Такий метод оцінювання капіталу використовується в разі, коли балансова та ринкова

вартість активів і зобов'язань дуже різняться між собою.

Метод ринкової вартості полягає в тому, що активи та зобов'язання банку оцінюють за ринковою вартістю, виходячи з якої розраховують капітал банку. Ринкова вартість капіталу досить точно відображає реальний рівень захищеності банку від ризику банкрутства. Крім того, цей метод оцінювання є динамічним, оскільки ринкова вартість активів і зобов'язань, а отже, і капіталу, може змінюватися щодня.

Метод регулювальних бухгалтерських процедур полягає в обчисленні розміру капіталу за правилами, які встановлено регулювальними інстанціями. За методом регулювальних бухгалтерських процедур капітал банку розраховується як сума низки складових: акціонерного капіталу, нерозподіленого прибутку, резервних фондів, зокрема на покриття кредитних і валютних ризиків, субординованих зобов'язань тощо.

Наступним завданням внутрішнього аудиту власного капіталу банку є визначення його достатності, для чого використовують різні методи.

Метод левериджу (важеля) полягає у встановленні нормативу співвідношення власних і залучених коштів банку. У сучасній практиці цей метод визначення достатності капіталу можна використовувати як допоміжний паралельно з іншими методами.

Метод порівняльного аналізу показників – для оцінювання адекватності капіталу використовуються такі показники: відно- шення капіталу до сукупних активів банку; відношення капіталу до сукупних депозитних зобов'язань; відношення капіталу до ризикованих активів, розрахованих як сума всіх активів, окрім готівки та державних цінних паперів.

Метод експертних оцінок базується на використанні висновків експертів про якість управління банком, рівень прибутковості та ліквідності, динаміку депозитної бази, структуру балансу, ризикованість активних операцій, регіональні особливості ринку, на якому працює банк.

Перевіряючи процес управління капіталом банку, аудитор повинен ураховувати, що головна мета процесу управління банківським капіталом полягає в залученні та підтримці достатнього обсягу капіталу для розширення діяльності та створення захисту від ризиків.

Величина капіталу визначає обсяги активних операцій банку, розмір депозитної бази, можливості запозичення коштів на фінансових ринках, максимальні розміри наданих кредитів, величина відкритої валютної позиції та інші важливі показники, які істотно впливають на діяльність банку.

У банківській практиці використовують два методи поповнення капіталу: метод внутрішніх і метод зовнішніх джерел поповнення капіталу.

За методом внутрішніх джерел головним джерелом зростання капіталу є нерозподілений прибуток банку. Реінвестування прибутку – найприйнятніша та порівняно дешева форма фінансування банку,який прагне розширити свою

діяльність. Такий підхід до нарощування капітальної бази не розширює кола власників, а отже, дозволяє зберегти чинну систему аудиту діяльності банку і уникнути зниження дохідності акцій унаслідок збільшення їх кількості в обігу.

Чистий прибуток, що залишився в розпорядженні банку після виплати податків, може бути спрямований на виконання двох основних завдань:

- забезпечення певного рівня дивідендних виплат акціонерам;
- достатнє фінансування діяльності банку.

Отже, дивідендна політика банку чинить значний вплив на можливості розширення капітальної бази за рахунок внутрішніх джерел.

Завдання аудиту полягає у визначенні оптимального співвідношення між величиною прибутку, що спрямовується на поповнення капіталу, і розміром дивідендних виплат акціонерам банку.

Метод зовнішніх джерел зростання капітальної бази застосовується в разі, коли потрібно забезпечити швидке отримання великих обсягів коштів. Залучення капіталу за рахунок зовнішніх джерел можливе кількома способами: емісія акцій; емісія капітальних боргових зобов'язань (субординований борг); продаж активів та оренда нерухомості.

Найпопулярнішим зовнішнім джерелом є емісія звичайних привілейованих акцій. Випуск та розміщення на ринку акцій банку – найдорожчий з погляду вартості спосіб нарощування капіталу.

Процедура пов'язана з високими витратами і супроводжується значним ризиком, що зумовлений можливим зниженням прибутку на одну акцію та втратою аудиту над банком з боку акціонерів. Разом з тим розширення кола акціонерів створює сприятливі умови залучення додаткових коштів у майбутньому.

Капітальні боргові зобов'язання є довготерміновими кредитними коштами, вкладеними в банк зовнішніми інвесторами. Емісія може проводитись у формі випуску в обіг довготермінових цінних паперів або боргових зобов'язань. Передбачається, що такі зобов'язання банку мають характер субординованих, тобто в разі банкрутства вони є другорядними, порівняно із зобов'язаннями перед вкладниками.

Для поповнення капіталу й одержання значних грошових коштів банки вдаються до проведення таких фінансових операцій, як продаж активів, зокрема будівель, споруд, офісів, котрі належать банку, з одночасною довготерміновою їх орендою у нових власників. Такі операції стають успішними за умов, коли через інфляцію ринкова вартість майна зростає, а законодавством дозволена прискорена амортизація нерухомості.

Перевірка та оцінка способів залучення капіталу із зовнішніх джерел має базуватися на результатах глибокого фінансового аналізу альтернативних варіантів та їх потенціального впливу на величину прибутку з розрахунку на акцію. Завданням внутрішнього аудиту щодо управління пасивами банку є визначення підходів до управління пасивами, а саме поступова реструктуризація банківських балансів у напрямі мінімізації витрат за залученими коштами і, в підсумку, збільшення прибутку і капіталу.

ТЕМА 10. ВНУТРІШНІЙ АУДИТ ДОХОДІВ, ВИТРАТ І ФІНАНСОВИХ

РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

1. Внутрішній аудит доходів банку
2. Внутрішній аудит витрат банку
3. Аудит формування фінансового результату і розподілу прибутку

1. Внутрішній аудит доходів банку

Внутрішній аудитор повинен керуватись нормативно-правовими документами, а саме:

- Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III;
- Закон України «Про НБУ» від 20.05.1999 № 679-XIV;
- Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV;
- Правила бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затверджені Постановою Правління НБУ від 27.02.2018 № 17;
- Інструкція з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 21.02.2018 № 14;
- Інструкція з бухгалтерського обліку основних засобів і нематеріальних активів банків України, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 20.12.2005 № 480;
- Інструкція про порядок відображення в бухгалтерському обліку банками України поточних і відстрочених податкових активів та податкових зобов'язань, затверджена Постановою Правління НБУ від 17.03.2009 № 140.

Операційні доходи банку – надходження, отримані банком у результаті здійснення операцій чи надання послуг своїм клієнтам.

Операційні доходи складаються з **процентних** (отримані проценти) і **непроцентних** (чисте позитивне сальдо) доходів від торговельних операцій на валютному ринку та ринку цінних паперів; дивідендів; доходів від фінансового лізингу; отриманих штрафів тощо. До складу операційних доходів банку не включають доходів, отриманих від продажу основних засобів, доходів неопераційних підрозділів, штрафів та пені, отриманих за господарськими операціями.

Основною статтею операційних доходів вітчизняних банків є процентні доходи. Найбільша питома вага у структурі операційних доходів належить доходам, одержаним від надання кредитів.

Основна мета аудиторської перевірки – підтвердження фінансового

результату діяльності банку, у зв'язку з чим необхідно насамперед досконально з'ясувати обґрунтованість, повноту і своєчасність відображення доходів банку на рахунках бухгалтерського обліку.

До складу доходів банку, які належать урахувати при обчисленні оподатковуваної бази для сплати податку на прибуток, включають:

• суми нарахованих і отриманих процентів за виданими кредитами;

• комісійні та інші збори за інкасовані, акредитивні, переказні, інші банківські операції;

• плату за послуги, надані клієнтам банку (юридичним і фізичним особам) за відкриття розрахункових, поточних, валютних та інших рахунків, видачу (прийняття) готівкових коштів, надання інформаційних, консультаційних, юридичних, інших послуг;

• доходи, отримані банком від проведення форфейтингових, факторингових, трастових, гарантійних, акцептних операцій;

• доходи, отримані банком за операціями з цінними паперами;

• плату за інкасацію, перевезення грошових коштів, цінних паперів, інших цінностей і банківських документів;

• доходи від проведення банком операцій з іноземною валютою, дорогоцінними металами, іншими валютними операціями;

• доходи від оренди майна, що належить банку;

• різницю між ціною продажу і номінальною вартістю акцій, емітованих банком, за винятком продажу акцій під час формування статутного капіталу банку;

• грошові та інші товарно-матеріальні цінності, безоплатно передані банкові юридичними і фізичними особами;

• процентні і комісійні доходи, отримані банком за операціями попередніх років;

• надлишки каси банку;

• інші доходи, включені банком в оподатковуваний прибуток відповідно до чинного законодавства.

Щодо кредитних і прирівняних до них операцій внутрішній аудитор перевіряє:

• правомірність установлення процентних ставок;

• повноту нарахування та відображення відсотків за активними операціями банку, пов'язаними з розміщенням грошових коштів. Нараховані відсотки підлягають відображенню в бухгалтерському обліку банку не рідше ніж раз на місяць і не пізніше ніж останнього робочого дня звітного місяця.

При цьому, використовуючи програмне забезпечення банку, необхідно забезпечити щоденне нарахування відсотків у розрізі кожного договору і

відображення нарахованих відсотків на особових рахунках;

• своєчасність виплати нарахованих відсотків і формування доходів;

• повнота бухгалтерського обліку доходів, отриманих від цих операцій.

Проводячи внутрішній аудит активних операцій із цінними паперами (крім векселів), визначають:

• повноту і своєчасність віднесення до складу доходів унаслідок вибуття (погашення) цих цінних паперів або погашення, купона;

• обґрунтованість обліку в складі доходів сум переоцінки торгового портфеля цінних паперів.

При внутрішньому аудиту доходів банку найбільш часто трапляються такі помилки:

• арифметичні помилки при нарахуванні відсотків за виданими кредитами;

• отримані проценти за кредитами враховуються на одному особовому рахунку, а не щодо кожного суб'єкта і виданого кредиту;

• нарахування відсотків за кредитами та їх відображення в бухгалтерському обліку не відповідають нормативним актам НБУ;

• несвоєчасне списання доходів, які надійшли на рахунки доходів майбутніх періодів;

• неправильне визнання доходів за складовими звіту про фінансові результати.

2. Внутрішній аудит витрат банку

Витрати банку складаються з:

• виплати відсотків за пасивними операціями (за поточними та депозитними рахунками, облігаціями, депозитними сертифікатами);

• плати за кредитні ресурси, одержані від інших банків і від центрального банку;

• оплати послуг із кореспондентських відносин;

• комісії за операціями з іноземною валютою;

• витрат на інкасацію виручки;

• оплати послуг (обчислювальних центрів, аудиторських, поштових та ін.);

• витрат на підготовку та підвищення кваліфікації кадрів;

• витрат на рекламу;

• амортизаційних відрахувань основних засобів;

• витрат, пов'язаних з виготовленням і впровадженням платіжно-розрахункових документів;

• платежів зі страхування майна та діяльності банків;

• витрат на утримання апарату;

• інших витрат (збитки від списання безнадійної заборгованості клієнтів, штрафи, сплачені за порушення правил ведення операцій, тощо).

Внутрішній аудит процентних витрат, витрат за операціями з

цінними паперами, з іноземною валютою здійснюється безпосередньо при контролі операцій банку, пов'язаних із залученням коштів.

За внутрішього аудиту процентних витрат банку, які пов'язані зі сплатою процентів за кредитами, депозитами, необхідно переконатися:

• у правомірності встановлення процентних ставок за залученими коштами. Цю перевірку слід проводити на основі процентної політики банку, рішень, розпоряджень уповноваженої служби банку, укладених договорів;

• повноті нарахування та відображення в бухгалтерському обліку сум відсотків. Нараховані проценти підлягають відображенню в бухгалтерському обліку банку не рідше ніж раз на місяць і не пізніше ніж останнього робочого дня звітного місяця;

• своєчасності і повноті формування витрат за виплаченими відсотками.

Під час проведення внутрішнього аудиту операцій із борговими зобов'язаннями банку (випущені депозитні, ощадні сертифікати, векселі) необхідно перевірити:

• повноту нарахування та відображення в бухгалтерському обліку процентів за депозитними і ощадними сертифікатами, векселями;

• обґрунтованість і повноту зарахування до витрат банку суми виплачених відсотків;

• правильність зарахування до витрат банку за операціями з купленими цінними паперами сум переоцінки торгового портфеля цінних паперів.

За внутрішнього аудиту операцій з іноземною валютою перевіряють повноту і своєчасність формування витрат:

• від переоцінки рахунків в іноземній валюті;

• за готівковими і безготівковими валютно-обмінними операціями;

• за операціями на біржі.

Аудитор повинен переконатись у правильності застосування встановлених банком курсів валют за операціями з іноземною валютою.

Внутрішній аудит внутрішньобанківських витрат включає:

• перевірку системи оплати праці працівників, у т. ч. системи преміювання;

• оцінку правомірності визнання витрат на підготовку та підвищення кваліфікації кадрів;

• визначення відповідності загальної суми витрат на рекламу і представницьких витрат, наявності документів, що підтверджують обґрунтованість платежів;

• перевірку правильності визнання витрат банку на оплату витрат за

відрядження;

• перевірку витрат для формування резервів на можливі втрати за кредитами, під можливе знецінення цінних паперів та за іншими операціями;

• перевірку правильності визнання витрат банку за амортизаційними відрахуваннями основних засобів, нематеріальних активів.

Аудиторські перевірки витрат банку найчастіше виявляють помилки, пов'язані зі зменшенням прибутку, що оподатковується в результаті неправомірного визнання:

• орендної плати, амортизаційних відрахувань за основними засобами;

• витрат на ремонт основних засобів, що підлягають списанню за рахунок прибутку і залишаються в розпорядженні банку;

• представницьких витрат і витрат на рекламу без кошторисів, на підставі документів, оформлених з порушенням вимог Мінфіну України, та ін.

3. Аудит формування фінансового результату і розподілу прибутку

Прибуток банку – перевищення доходів банку над витратами. Прибуток банку формується в результаті здійснення кредитних, розрахункових, грошових операцій та інших видів діяльності банку. Прибуток, що залишився після сплати податків (чистий прибуток), використовується для виплати дивідендів, формування резервного фонду, фонду розвитку.

Облік доходів і витрат у банку є не тільки засобом відображення операцій, а й нструментом проведення аналізу його фінансового стану, оскільки становить основу організації управлінського обліку за центрами фінансової відповідальності банку.

У ході внутрішнього аудиту достовірності фінансового результату перевіряють:

• своєчасність закриття рахунків обліку доходів і витрат з віднесенням сум на рахунки фінансового результату;

• порядок відображення в балансі банку, що має філії, прибутки і збитки.

Внутрішній аудитор повинен перевірити правильність порядку розподілу і використання прибутку та його відповідності установчим документам.

Внутрішній аудит фінансових результатів і розподілу прибутку може виявити такі помилки:

• фінансові результати попередніх років відображено у звітному році;

• використання прибутку на цілі, не передбачені установчими документами;

• порушення термінів перерахування авансових платежів податку на прибуток;

• порушення порядку відображення нарахованих і внесених платежів до бюджету в бухгалтерській звітності та ін.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інститут внутрішніх аудиторів України : офіційний веб-сайт. URL: https://iia-ua.org/?tag=івау.
2. Мельник О. І., Боднар О. А. Запровадження фінансових інновацій у вітчизняній банківській практиці. *Modern Economics*. 2018. № 8. С. 102-111.
3. Мельник О. І., Врабіє Н. В., Коваленко А.Р., Джосан В.П. Вплив фінансових інновацій на розвиток економіки. *Modern Economics*. 2020. № 19(2020). С. 120-125.
4. Міжнародні стандарти аудиту / М-во фінансів України. URL: https://mof. gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-auditu
5. Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту (стандарти) . URL: https://na.theiia.org/translations/ PublicDocuments/IPPF-Standards-2017-Ukrainian.pdf.
6. Міжнародні стандарти фінансової звітності / Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finansovoi-zvitnosti.
7. План рахунків бухгалтерського обліку банків України : постанова Правління НБУ від 11 верес. 2017 р. № 89 / Національний банк України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-17#n26.
8. Полторак А. С., Баришевська І. В., Мельник О. І., Боднар О. А. Кібернетична безпека банківського сектора в системі фінансової безпеки держави. *Сучасні тенденції розвитку фінансово-кредитної системи: теорія та практика* : колективна монографія. Київ : Центр фінансово-економічних наукових досліджень, 2019. С.79-83.
9. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: закон України від 21 груд. 2017 р. № 2258-VIII. / Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5178-17
10. Про банки і банківську діяльність: закон України від 07 груд. 2000 р. № 2121-III / Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada. gov.ua/laws/show/2121-14
11. Про платіжні послуги : закон України від 30 черв. 2021 р. № 1591-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#n2
12. Про затвердження Інструкції про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні : постанова Правління НБУ від 25 вересня 2018 р. № 103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103500-18#Text
13. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків : постанова Правління НБУ від 29 лип. 2022 р. № 162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-22#Text

14. Про затвердження Положення про організацію внутрішнього аудиту в банках України : постанова Правління НБУ від 10 трав. 2016 р. № 311. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311500-16#Text
15. Про затвердження Положення про організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах : постанова Правління НБУ від 02 лип. 2019 р. № 88 / Національний банк України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0088500-19#Text .
16. Про затвердження Положення про порядок подання банком до Національного банку України аудиторського звіту за результатами щорічної перевірки фінансової звітності : постанова Правління НБУ від 02 серп. 2018 р. № 90. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0090500-18#Text
17. Про Національний банк України : закон України від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV. / Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show /2374-14.
18. Чепелюк Г. М., Костогриз В. Г., Запорожець С. В. Внутрішній аудит у банку: навчальтний посібник. Львів : Магнолія 2006, 2023. 296 с.

Навчальне видання

Аудит банківської діяльності

Опорний конспект лекцій

Укладач: **Мельник** Ольга Іванівна

Формат 60х84 1/8. Ум.друк.арк 4,0
Тираж 20 прим. Зам. № ___

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4490 від 20.02.2013 р.